

FİLİZ ALİ

"*Filiz* hiç üzülmessin..."

SABAHATTİN ALİ'NİN

OBJEKTİFİNDEN,

KIZI FİLİZ'İN GÖZÜNDEN

BİR YAŞAM ÖYKÜSÜ...

SEL
YAYINCILIK

"Filiz hiç üzülmessin..."

SABAHATTİN ALİ'NİN OBJEKTİFİNDEN,
KIZI FİLİZ'İN GÖZÜNDEN BİR YAŞAM ÖYKÜSÜ...

Sel Yayıncılık

Babıali Caddesi Birlik Han No: 20/1

Cağaloğlu-İstanbul

Tel. / Faks: (0212) 511 10 05

"Filiz hiç üzülmessin"

Sabattin Ali'nin objektifinden

kızı Filiz'in gözünden bir yaşam öyküsü

Filiz Ali

Birinci Baskı

1995

© **Sel Yayıncılık**

ISBN – 975-570-011-0

Kitap Tasarımı

Savaş Çekic

Yayına Hazırlayan

İrfan Sancı

Dizgi

Sel Yayıncılık

Baskı

Gürtaş Matbaacılık

*anneme ve
babaları siyasal,
faili meçhul cinayetlere
kurban giden
tüm çocuklara...*

ÖNSÖZ

Babamın sözünü tuttum ve uzun zaman hiç üzülmemiş gibi yaptım. Yıllar boyu onun öldüğüne inanmadım. Geri gelecek diye bekledim. Kalabalıklarda ona benzettim insanları, yabancı ülkelerde beyaz saçlı, kısa boylu, tombulca adamları takibettim, odur diye. Rüyalarım girdi sık sık, hiç konuşmadan, gözlerini hafif kısarak, gülümseyerek baktı bana rüyalarımda, ben hep peşinden koşup onu yakalamak istedim ama hiç başaramadım.

Babam için uzun yıllar hiç gözyaşı dökmedim, çünkü o "Filiz hiç üzülmesin.." demişti. Ama Denizler asıldığında, Sinanlar, Mahirler öldürüldüklerinde çok ağladım, yıllarca gözpınarlarımda babam için biriken gözyaşları durmadan aktı, aktı, aktı... Türkiye'de siyasal cinayetlere kurban giden değerli insanların ne ilki ne de sonuncusuydu babam. Tanrılar kana doymayacaklar mıydı?

Babamın ölümü gerçeğiyle ilk kez 19 Haziran 1993 günü yüzyüze geldim. Sabahattin Ali'ye Kırklarelililer sahip çıkıyordu. Kırklareli'nin köylüsü, kasabalısı, okumuşu, okumamışu, askeri, polisi, eşrafı, fabrikatörü, politikacısı, öğretmeni, öğrencisi, yani kısacası Kırklareli halkı 1992 yılı Haziran ayında başlatılan Sabahattin Ali Günleri'nde biraraya geliyor, Sabahattin Ali'yi içlerinden biri ama neredeyse bir "evliya" gibi anıyorlardı. Sabahattin Ali, Kırklareli köylerinin folkloruna çoktan girmiş, bir halk kahramanı, bir efsane olmuştu.

19 Haziran 1993 günü köylülerin kırk beş yıl önce babamın ölüsünü buldukları çatağa gittim. Cesedi bulan çoban hâlâ yaşıyordu ve olayı da kimbilir kaçınıcı kez anlatıyordu. Çobanın bulduğu cesedin babamın cesedi olup olmadığı yıllar boyu tartışıldı, durdu. Her neyse, ne; ama benim asıl içimi yakan onun bir mezarının bile olmamasıydı. Madem meskeni dağlar'dı Sabahattin Ali'nin, biz de ona dağlarda bir işaret bırakacaktık. Çatağın yakınındaki düzlükte arkasını Istranca ormanlarına dayamış koskoca bir kayanın üzerine gömdüğümüz mermer parçasına "Başım dağ/ Saçlarım kardır/ Benim meskenim dağlardır" diye yazdık. O günden beri artık babamı rüyamda görmüyorum ve inanıyorum ki artık ruhu huzura kavuştu ve dağlarda özgürce dolaşıp duruyor.

SABAHATTİN ALİ (1907-1933)

Sabahattin Ali'nin annesi Hüsniye Hanım

Sabahattin Ali'nin babası Cihangirli Ali Selahattin Bey

Dedem Cihangirli Ali Selahattin aslen baba tarafından Oflu imiş. Bahriye Alay Emini Oflu Salih Bey ile Çerkez asıllı Saniye hanımın oğlu Ali Selahattin Cihangir'de büyümüş.

"Babam İstanbul'un asil ve eski bir ailesinin çocuğu idi. Çok iyi büyütmüş, terbiye edilmişti. Askerliği o zamanlar en şerefli meslek zanneden ailesi, kendisini Harbiye'ye vermişler ve babam oradan zabıt çıkmıştı.... Tam otuz yaşında ve yüzbaşı rütbesindeyken Edirne'nin Eğridere kazasında bulunuyordu. Burada alaydan yetiştirme bir mülahızim olan Mehmet Ali Efendi isminde birisinin bir Rumeli muhaciri olan karısı Hatice ile izdivacından hasıl olan kızını gördü..."

(Sabahattin Ali, yay. haz. Filiz Ali Laslo-Atilla Özkırımlı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1979, s. 320. Mehpere Taşduman'a mektuptan..)

Nenem Hüsniye Hanım dedemle evlendiğinde ondört yaşındaymış. Evliliklerinin ilk yılında 25 Şubat 1907'de babam dünyaya gelmiş. Üç buçuk yıl sonra da amcam Fikret doğmuş. O sıralarda dedem, İtalyan ve Balkan savaşlarına, Arnavutluk isyanını bastırmaya filan gitmiş. Derken Harb-i Umumi (Dünya Savaşı) gelmiş çatmış ve dedem bu kez de Divan-ı Harb-i Örfi Reisi (Sıkı Yönetim Mahkemesi Başkanı) olarak Çanakkale'ye tayin edilince, o sırada İstanbul'da Üsküdar'da oturmakta olan ailesini yanına aldirmış.

Amcamın anlattıklarına ve babamın Mehpere'ye yazdığı mektuplara bakılırsa ne olmuşsa Çanakkale Savaşı sırasında olmuş. On dört yaşında anne olan nenem, iki ufak çocukla kendini savaşın ortasında bulunca ruhsal dengesini yitirmiş ve iki kez intihara kalkışmış. Bunun üzerine dedem, nenemi ve çocukları Çanakkale'den uzaklaştırmaya karar vermiş. *Çirkince* öyküsünde bu olaya şöyle değiniyor Sabahattin Ali:

"Çanakkale'de asker olan babamın yanından, Çivril'de asker olan dedemin yanına gidiyorduk.... Şimdi düşünüyorum da, o karmakarışık devirde, o berbat yolculuk şartları içinde annem gibi beceriksiz bir kadının iki küçük çocukla bu kadar uzun yolculuğa nasıl çıktığına hâlâ şaşıyorum.... cephelede her gün yüzlerce subayın öldüğü, yüzlerce subay ailesinin memleket içinde perişan kaldığı o günlerde, 'silah arkadaşları' arasında, birbirlerinin ailelerini korumak hususunda, yazılmamış hatta konuşulmamış bir mukavele var gibiydi."

(Sabahattin Ali, "Çirkince", Sırça Köşk, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 121)

Selahattin Bey, Sabahattin ve Fikret

Çanakkale Savaşından sonra dedem askerlikten istifa ederek İzmir'e gelmiş. "Babam.... elindeki bir miktar para ile İzmir'de iş yapmak istedi. Bir tiyatro isticar etti. Karşıyaka'da gazino işletti.. Hülasa işleri iyice idi."

(S. Ali: yay. haz. F.A. Laslo-A Özkırımlı, s. 321)

Tam işlerini yoluna koyacakken bu kez de İzmir'i Yunan işgal etmiş. On parasız kalınca Edremit'e, nenem Hüsniye hanımın babası Mehmet Ali efendi ile annesi Hatice hanımın yanına sığınmak zorunda kalmışlar.

Dedemle nenemin Edremit'teki yaşamlarını babam hem *Kuyucaklı Yusuf* romanında hem de "Pazarıcı" adlı öyküsünde değişik biçimlerde anlatır.

(Sabahattin Ali, Kağnı-Ses. 1. baskı: Yeni Kitapçı 1936, 2. baskı: Akba Kitabevi 1943, 3. baskı: Varlık Yayınları 1963, 4. baskı: Bilgi Yayınevi 1972, 5. baskı: Cem Yayınevi 1983)

"Tekâüt olduktan sonra karısının memleketi olan Ege denizi kıyılarındaki bu kasabada ufak bir dükkan açıp tuhafiyecilik yapmak istedi. Pek becerikli idi. Balkan harbinde yaralandıktan sonra da bir kez istifa ederek askerlikten ayrılmış, Üsküdar'da Uncular sokağında ufak bir yağ ve sabun dükkânı açmıştı...." diye başlar Pazarıcı öyküsü.

13

(S. Ali, "Pazarıcı", Kağnı-Ses, İstanbul, Cem Yayınevi 1983, s. 56)

Kuyucaklı Yusuf'ta ise babası ile annesini birkaç fırça darbesiyle şöyle resmeder S. Ali.

"Selahattin Bey, gençliğini deli gibi geçirdikten, hayatın tadılmadık zevkini bırakmadıktan sonra, birdenbire yorgunlaştığını, artık daha fazla koşacak kuvveti olmadığını görmüş ve bu kendisinden tam on beş yaş küçük kızla evlenivermişti... Selahattin Bey oldukça güzel olan bu kızı evvela kendisi ile bir ayarda bir mahluk gibi değil, güzel bir kedi, bir kuzu gibi sevdi. Lakin derhal anladı ki, bu kızcağız kendisini hiç de küçük, basit görmemekte, bir müsavat istemektedir... Kapalı büyüyen ve bu şekilde bütün tabii arzu ve ihtiyaçlarını içinde hapsedmeye mecbur olan genç kız, gayet tabii olarak, sinirli ve manen bozuk bir mahluktu.."

(S. Ali, Kuyucaklı Yusuf, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980, s. 27-28-29)

Babam 1921'de Edremit İptidaisi'ni (İlkokulu) bitirmiş ve Galatasaray Sultanisi'ne gitmek emelleriyle İstanbul'a yollanmış.

"İstanbul'a geldim. O zaman büyük dayım Said Bey beni Galatasaray'a yerleştirecekti ama hareket başladı. Yunan bozuldu, kabine düştü ve ben İstanbul'da bir mektebe giremediğim için senem boş geçmesin diye Balıkesir'e giderek Dar-ül Muallimin'e girdim.... O sırada babam da Pelitköylü Mehmet Bey isminde bir adamın Ayvalık'taki vekil-i umumiliğini almış, oraya gitmişti. Vaziyeti çok iyi idi. Çok kazanıyordu..."

(S. Ali, yay. haz. F.A.L.-A. Ö. s.323, Mehpare Taşduman'a mektuptan...)

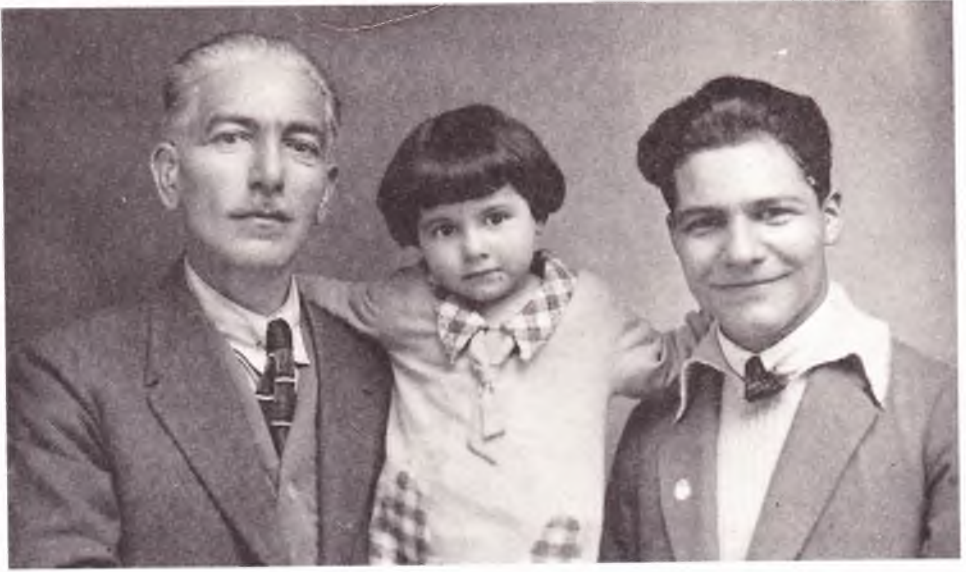
Ben dedemi hiç tanımadım. 1926'da ölmüş. Nenemi ise gayet iyi hatırlarım. Bembeyaz saçlı, top gibi bir kadındı. Yerlere kadar uzun pazen elbiseler ile bordo renkli kadife terlikler giyerdi. Bana sanki bin yaşındaymış gibi gelirdi ama iyi bir hesap yapacak olursak onu tanıdığımda en fazla 50 yaşında olması gerekiyordu. Nenem, çoğu zaman önceden hiç haber vermeden Ankara'daki evimize yeşil zeytin, zeytinyağı, sabun tenekeleri ve dengi ile birlikte çat kapı geliverirdi. Her seferinde nenemin Ankara'ya göç ettiğini sanırdık. Annem, nenemin beraberinde getirdiği eşyanın çokluğuna bakıp, uzun süreli bir beraberliğin eşiğinde olduğumuz paniğine kapılır, geleneksel suskunluğuna bürünür, günlerce o güzel yüzünü asar, ağzını da bıçaklar açmazdı. Benim için ise nenem çok güzel puf böreği yapan, sobanın üstünde cızbız köfte pişiren, yumuk yumuk, tostoparlak bir ihtiyardı. Yemek seçen mızmız torununu midesinde yakalamayı bilmişti demek ki nenem. Babamla annesinin ilişkilerinde ise hiçbir olumsuzluk sezdiğimi anımsamıyorum. Ancak Mehpare'ye Mektuplar'da Hüsniye hanım epey kötü notlar alıyor oğlundan.

"Annem, ben Da-rül Muallim'in beşinci sınıfına terfi ettiğim yaz büsbütün fenalaştı. Nihayet babam kendisini İstanbul'a getirerek Fransız Hastabanesine yatırdı.... Babam küçük kardeşim Süheyla'ya aynı zamanda annelik yapıyordu. O mini miniye anne yokluğu hissettirmemek istiyordu. Fakat nihayet o da kalbinden arızası olan bir insandı. Bu kadar şeye dayanamazdı ve on beş dakikalık bir hamle neticesinde öldü. Halbuki babamın ölümünden bir hafta evvel annemin tamamiyle iyi olduğunu doktorlar söylemişler.... zavallı babacığım, tam sekiz sene bizim için, sadece bizim için evliyaların bile sabr edemeyecekleri şeylere tabammül ettiği halde, bütün bunların sebebi olan karısının iyileşmiş halini göremeden öldü."

(a.g.e. s.323-324)

S. Ali'nin anneanesi Hatice Hanım Edremit'teki evinin bahçesinde hamur açıyor
(Bu fotoğraf Devlet Fotoğraf sergisinde ödül almış)

Babası Selahattin Bey, kızkardeşi Suha ve erkek kardeşi Fikret

Böylece savaşlar, seferberlik, Yunan işgali, Çanakkale'de İngiliz bombardımanları, ardından Kurtuluş Savaşı derken ve tam rahata-huzura kavuşacakları sırada Hüsniye hanım üç çocukla dul kalır. Babamsa hayran olduğu babasının ölümünden hep annesini ve onun hastalığını sorumlu tutar. *Kuyucaklı Yusuf*'taki Şahinde karakteri annesinin acımasızca çizilmiş bir portresidir sanki. Babam, babasının öldüğü yıl (1926) İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'na geçer ve son sınıfı burada okur. 1927'de bu okulu bitirir (21 Ağustos) ve 1 Ekim'de Yozgat Cumhuriyet İlkokulu'na öğretmen atanır.

Babamın İstanbul'daki en yakın arkadaşı kuşkusuz Pertev Naili Boratav. Pertev Amca o sırada Yüksek Muallim Mektebinde okuyor. Babam da kimi geceleri "kaçak misafir" sıfatıyla onların yatakhaneğinde kalıyor. Yüksek Muallim öğrencileri ile öyle sıkı fıkı oluyor ki onu da kendilerinden sayıyorlar ve birlikte çıktıkları pek çok gezi fotoğraflarla tespit ediliyor.

Dedemin ölümü ile babam otomatikman ailenin reisliğini üstlenmek zorunda kalıyor. Ölünceye kadar da ailede kimin başı derde girerse babamın bu dertlere çözüm getirmesi doğal olarak bekleniyor. Hapisteyken, işsizken, polisten saklanırken bile annesine aylığını göndermeyi hiç ihmal etmiyor S. Ali. O gönderemezse, yakın arkadaşları Pertev Naili Boratav ile Mustafa Seyid Sutüven sorumluluğu derhal üstlenip nenemi maassız bırakmıyorlar.

"CERMENİSTAN SEYAHATI VE SONRASI"

19

S. Ali 20 yaşında

Yüzyılın başlarında doğup, bir imparatorluğun çöküşüne ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanık olanlar erken olgunlaşmışlar. Babam da 20 yaşında hayata atıverilmiş. Yaz tatilinde Yozgat'tan İstanbul'a kendini dar atan babam, 17 Ağustos 1928 tarihli mektubunda Mehpare'ye şunları yazar:

"Erenköyü'ne gittim. (Salih amcasının evine) Dört gün kaldım. Uyudum, uyudum... İki sahife hikaye yazdım..."

(a. g. e. s. 328)

Tam o sırada Avrupa'ya öğrenci göndermek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir sınav açtığını öğrenir:

"Yüksek Muallim'e doğru yürüyordum ki birisi 'yabu! saat bir'e geliyor, imtihana girmeyecek misin?' diye sordu. 'Ne imtihanı?' deyince, şu bizim mahut Avrupa imtihanının bugün icra edileceğini, Vefa Orta Mektebi'ne gitmemi söyledi. Gittim. İmtihanı sana anlattığım -ve senin dinlemediğin- gibi muvaffakiyet-i harikulade ile verdim. İnşa-allah küffar-ı hakisar diyarına azimetimiz zamanı yakındır."

(a.g.e. s. 328)

Kürk Mantolu Madonna'da Raif Efendi'nin ağzından Almanya serüvenini şöyle anlatır S. Ali.

"....Bulgaristan üzerinden trenle Berlin'e bareket ettim. Hiç lisan bilmiyordum. Dört günlük yolculuk esnasında bir mükaleme (konuşma) kitabından ezberlediğim beş on kelime sayesinde, adresini daha İstanbul'da iken defterime yazdığım bir pansiyona gittim..... haftada üç defa... Almanca ders alıyor.... yavaş yavaş kitap okumaya çalışıyor ve bu işten zamanla daha çok zevk duyuyordum.. Bir müddet sonra bu adeta bir iptila halini aldı. Yatağın üzerine yüzükoyun yatarak kitabı önüme açar, yanı başıma eski ve kalın lügat kitabını kor, saatlerce kalırdım. Çok kere lügat aramaya bile tahammül edemez, cümlelere karine (yaklaşık) ile mana verir geçerdim. Gözümün önünde yepyeni bir dünya açılır gibiydi."

(Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, İstanbul, Cem Yayınevi 1981, s.63-66-67)

Babam Almanya'da bir buçuk yıl gibi kısa bir süre kaldığı halde bir ömürlük bilgi, gözlem ve kültürü sünger gibi emmişti sanki. Almanya'dan Türkiye'ye sandıklar dolusu kitapla dönmüştü. Annem, babamın kitapları konusundaki hayretini hâlâ her fırsatta

Almanya hatırası (soldan 2. S. Ali, sağdan 1. Nurullah Şevket Taşkıran)

dile getirir. İstanbul'da evlenip Ankara'daki ilk yuvalarına taşındıklarında annemi en çok şaşırtan şey, iki odalı evin bir odasının tümüyle kitaplara ayrılması olmuş.

Kitaplar hep çok önemli... Haziran 1947'de Paşakapısı Cezaevi'nden anneme yazdığı mektupta özellikle altını çizerek istediklerine bakın.

"Cezaevi Karacaahmet'e yakın, üzülecek bir şey yok. Her şey düzelir, hele Filiz hiç üzülmessin. Okullar başlamadan çıkarım. Yeni davalar o kadar ehemmiyetli değil. Siz gelirken bana şunları getirin:

1- Pijama, eski sarı ayakkabılar, çamaşır.

2- Şu kitaplar: Misafir odasındaki raftan, Bros: Der Pharao, Ehrenburg: Der Fall von Paris, Steinbeck: Die Früchte des Zomes, Norah Lofts: Hölle der Barmherzigkeit
Bunları muhakkak beraber getirin..."

(a.g.e. s.224)

S. Ali ile aynı yıl Almanya'ya giden arkadaşı Melahat Togar

"Koltuğunun altında her zaman kitaplar vardı ve çoğu defa kalın bir sözlük. Daha Almanca'yı adamakıllı sökmeden, Alman edebiyatı ve dolaylı yoldan yani Almanca üzerinden Rus edebiyatına dalmıştı. Durmadan okuyordu... Almancasını, dünyanın en büyük yazarlarının güzel dili ile besleyerek, bu kısa süre içinde inanılmayacak kadar ilerletmişti. Kimi gece sabaha kadar gözünü kırpmadan şu ya da bu eseri okuduğunu söylerdi. Kitaplara karşı doymaz bir açlığı vardı." diyor.

(a.g.e. s.61)

Okumaya ve hayatın aslını yaşamaya karşı, doymaz bir açlığı olan S. Ali, kısacık ömrüne bu yüzden üç ömürlük bilgi, deneyim, kültür, sevgi ve sanat ürünü sığdırabilmişti belki de. Almanya dönüşünde beraberinde getirdiği sandıklar dolusu kitap arasında dünya edebiyatının büyük eserleri yanında Karl Marx, Engels, Kautsky, Lenin, Bernstein, Rosa Luxemburg, v.b. politik kişilerin eserleri de vardı. Dağarcığındaki bu yepyeni hazine ile 23 yaşında Aydın Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atandı. Ardında 1920'lerin siyasi çalkantılarla yüklü Almanya'sı, kabına sığamayan dehası, zekası ve birikimi ile 1930 yılının Türkiye Cumhuriyeti için çok uçta, çok aşırı bir gençti Sabahattin. Nitekim, 1931'de Aydın'da yıkıcı propaganda yaptığı, öğrencilerin kafasını

Konya Hapishanesi 1933

tehlikeli bilgilerle karıştırdığı gerekçesiyle tutuklandı. Üç ay tutuklu kaldıktan sonra aklandı. Aydın Cezaevinde geçirdiği bu üç ay, onun hikayeciliğinin temel öğelerinden biri olan Anadolu insanını yakından tanımasına yaramıştı.

30 Eylül 1931'de Konya Ortaokulu Almanca öğretmenliğine atandı ama orada da başı kısa zamanda belaya girecekti. *Kağrı-Ses* kitabında yer alan "Bir Skandal" öyküsü Konya'yı bir çırpıda tanımlayıveren şu cümle ile başlar: "Muallim olarak geldiğim şehir Orta Anadolu'nun bozkırlarında bir cilt yarası gibi intizamsız, karışık ve kirli uzanıyor, yayılıyordu."

(Sabahattin Ali, "Bir Skandal", *Kağrı-Ses*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1983, s.92)

İşte bu şehrin münevverleri (okumuşları, yani doktor, avukat ya da öğretmenler) ile kurmak zorunda kaldığı zoraki yakınlık sonucu ikinci kez tutuklanır. O sırada Konya'da yaşayan Cemal Kutay ve Emin Soysal, S. Ali'nin bir dost toplantısında okuduğu şiir ile Atatürk'e hakaret ettiği iddiasıyla kendisini adli makamlara ihbar ederler.

8.1.1933 tarihinde Konya'dan arkadaşı Ayşe Sıtkı'ya yazdığı mektupta:

"Dün Asliye Ceza Mahkemesinde tam bir seneye mahkum edildim... Manen ne halde olduğumu tasavvur edebilirsin. Tam bir sene, tam 365 gün hapishanede yaşamak, arkadaşların yardımıyla karnını doyurmak ve çıktıktan sonra ne olacağını bilmemek..."

der. Daha sonraki bir mektubunda ise:

"Benim mesele senin zannettiğin gibi fiyakalı bir zamanımda ağızımdan kaçırduğım sözlerin neticesi değildir. Aramın açıldığı bir iki namussuz başıma bu işi getirdiler. Geçen sene Mayıs'ında falanca yerde Gazi'yi ima ile telmihen tahkiri (hakareti) tazammum eden (içeren) bir şiiri okumuştular dediler. Adli safahat (evreler) lehimde olduğu halde müddeiumumi (savcı) yaranmak için mahkumiyetimi talebetti. Temyiz davayı aleyhime naksetti (geri çevirdi), cezama iki ay daha ilave edildi. Şimdi 14 aya mahkumum ve aşağı yukarı üç ayını yattım. 11 ayım kaldı demektir..."

(İki Gözüm Ayşe, yay. haz. Ayşe Sıtkı-Doğan Akın, Ataul Yayıncılık, 1991, s.48)

28.4.1933 tarihli Ayşe'ye mektupta ise kaderine boyun eğmek yerine isyan etmekte olduğu sezilir. Ancak yine de mektubuna havadan sudan söz edecekmiş gibi başlar.

"Ayşe, kalemimdeki yeşil mürekkep bitmek üzeredir. Pertev'e (Pertev Naili Boratav) gidip almasını söyledim, hiçbir yerde bulamamış ve mor mürekkep almış. Yani bundan sonra bu çok sevdiğim renkle yazamayacağım, hiç olmazsa uzun müddet... İşte bunun için kalemimdeki son yeşil mürekkebi sana yazacağım bir mektuba hasretmek istedim, sen galiba bu renkten hoşlandığını söylemiştin. Cezam tasdik edildikten sonra hapislik bana daha çok dokunmaya başladı. Beni asıl düşündüren, çıktıktan sonra karşılaşmaya mecbur olduğum müşkilattır. Çünkü ben ne bir gazetede eşek bir tabir müdürünün (yazı işleri), ne de bir yazıhanede daha eşek bir amirin kumandası altına girebilirim..."

(a.g.e. s.57)

Sabahattin Ali'nin gençlik ve olgunluk yıllarının en yakın arkadaşı Pertev Naili Boratav ise **9.1.1933** tarihli mektubunda davayı alaya alarak ve olayın resmini mizah çerçevesinde çizerek anlatıyor Ayşe'ye:

"... Sabahattin'in macerası pek bu kağıda sığacak gibi değil, oldukça uzun. Yalnız muhakemesinin pek heyecanlı geçtiğini söyleyeyim. Tatil günlerine tesadüf ettiği için, salonu orta mektep, lise ve muallim mektebi talebeleri dolduruyorlardı. Sabahattin

oldukça güzel numaralar yaptı; o kadar ki kendisi bile heyecana düştü. İlk celse tam 5,5 saat sürdü. O gün muhbirlerle, şahitler dinlendi. Sabahattin onların şehadetlerine itirazlarda bulundu. İkinci celsede müddeiumumi (savcı) iddianamesini okudu ve Sabahattin müdafaasını yaptı. O celsede bütün belagatini gösterdi: şiirlerini filan okudu. Bir seneye mahkum oldu ama hiç olmazsa, birkaç yüz kişiye şiirlerini dinletti; kitap halinde çıksaydı bu kadar okur bulacağı meşkuktü (kuşkuluydu)... velhasıl bu vesile ile bizim deli oğlan epey meşhur oldu... söz aramızda, Sabahattin'i Gazi aleyhine tefevvuhatta bulundu diye ıhbar edenler, benim de hükümet aleyhinde menfi bir adam olduğumu mevzu-u bahis ediyorlar. Allah şerlerinden saklasın!"

(a.g.e., s.260-261)

Ancak, Pertev amca'yı da Allah onların şerlerinden saklayamadı ve 1940'lı yılların sonlarında Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesindeki kürsüsü kaldırılarak ömür boyu sürgüne zorlandı. Ne var ki, serden doğan şansla Boratav, Sorbonne Üniversitesi öğretim üyesi ve dünya çapında tanınan bir bilim adamı olarak 1950'lerin başından beri Paris'te yaşamını sürdürüyor.

Sabahattin Ali ise Mayıs 1933'te Konya'dan Sinop Cezaevi'ne naklediliyor. "Duvar" öyküsünün ilk paragrafında birkaç fırça darbesiyle Sinop Cezaevi'ni nasıl da vurucu biçimde anlatıyor bakın yazar.

"Uzun zamanlar deniz kenarında ve surlar içindeki bir hapisanede kaldım. Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı. Tüylerinden sular damlayarak surların arkasından yükseliveren deniz kuşları demir parmaklıklara hayretle gözlerini kırparak bakarlar ve hemen uzaklaşırlardı."

(Sabahattin Ali, "Duvar", Kağıt-Ses, Cem Yayınevi, 1983, s.47)

Sonradan şarkıya dönüşerek milyonlarca insanın dilinden düşmeyen "Aldırma Gönül Aldırma" nakaratlı şiirin de içinde bulunduğu beş "Hapishane Şarkısı"nı Sinop Cezaevi'nde yazan S. Ali, bunları Ayşe'ye göndermiş ki 29.6.1933 tarihli mektubunun bir yerinde "Hapishane Şarkısı V hoşuna gitmiş, memnun oldum... ben yazılarımı çok severim, yegane zayıf tarafım budur, söz aramızda belli etmesem bile yazılarımı beğenmeyenlere fena halde kızarım.." diyor.

(İki Gözüm Ayşe, s.90)

Ekim 1933'te Cumhuriyet'in 10. yıldönümü dolayısıyla çıkarılan genel aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuşur S. Ali ve Ayşe'ye Ankara'dan 13.11.1933 tarihinde "İki gözüm Ayseciğim" diye başlayan ilk özgürlük mektubunu kaleme alır.

"İki gündür elime kalem almak imkanı bulamadım. Akraba ve taallukatı ziyaret, vekaletle başvurmak falan filan derken günler geçti. Vekil bey kalem-i mahsus müdürüne evvela müsteşar beyle görüşmemin muvafık (uygun) olacağını söylemiş. Vekalette pek aleyhimde bir hava esmiyor. Emniyet teşkilatı veya Dahiliye vekaleti muhakkak bana kötülük etmek sevdasında bulunmazsa yeniden tavzif edilmem çok muhtemel. Şimdilik evde pek rahatım ve itibarım yerinde. Eski gevezeliğime hakim olmaya çalışıyorum. Yani Cumburiyet'e layık bir evlat olmak üzereyim."

(a.g.e. s.137)

Ev dediği Rifat dayısının evi. Dr. Rifat Ertüzün, Ankara'daki ilk özel hastanenin sahibi ve başhekim. Sabahattin Ali, dayısını, hastaneyi ve o dönemin doktorlarını anlattığı

"Dekolman" öyküsüne şöyle girer:

"Yine işsiz dolaştığım günlerdeydi. Ankara'da hususi bir hastane sahibi olan bir akrabamın yanında sığıntı gibi yaşıyordum. Hastanenin üst katını kaplayan eve çekine çekine girer, bir köşede kitap okamaya uğraşır, evin şımarık çocuklarının beni iğlerletmeyi hedef tutan hallerini, akrabamın: 'Siz dejenereler..' diye başlayan nasihatlarını bazen gülümseyerek, bazen dalgın görünerek karşılamaya çalışırdım."

(Sabahattin Ali, "Dekolman", Sırça Köşk, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.91)

Babam aslında Müfide yengesini dayısından daha çok severdi herhalde. Zaten 30.8.1933 tarihli Ayşe'ye mektupta, cezaevinden çıkınca doğru Ankara'ya gideceğini, orada birkaç ay "ense yapacağını" yazıyor ve şöyle devam ediyor:

"Orada dayımın çok lüks bir ikametgahı ve oldukça iyi marka bir otomobil var. Bilhassa yengem beni çok sevdiği için her şey emrime amadedir."

(İki Gözüm Ayşe, a.g.e. s.126)

Ancak evdeki hesap pek çarşıya uymamış ki yıllar sonra **"Sabahattin Ali Olayının Gerçek Yüzü"**nü ortaya çıkardığı savı ile bir kitap yazan dayısının oğlu Reşit Ertüzün'ün

Dayısı Dr. Rifat Ertüzün

Sabahattin Ali'den pek hoşlanmadığı hatta ondan nefret bile ettiği söylenebilir. Belki de babamın yanlarına sığındığı dayısının çocuklarını "Dekolman" öyküsünde "şımarık çocuklar" diye nitelemesine bozulmuş ve ona bu nedenden ömür boyu kin bağlamış olabilir Resit Ertüzün.

Babamı çok sevdiği varsayılan Müfide yenge ise boylu boslu, yeşil ya da lacivert sürmeli gözlü, ultra bakımlı (yani manikürcüsü, pedikürcüsü eve gelen cinsten) sabahları geç kalkıp saten sabahlık ve devekuşu tüyü ponponlu topuklu terliklerle dolaşan, Jean Harlow'vari bir kadın... bu resim belki de benim hayalimde canlanan bir resim de olabilir. Ama, Müfide yengenin güzel, hovarda bir kadın olduğu su götürmez bir gerçek. Müfide yengeyi ben asıl, Rifat dayıdan boşanıp gürültülü bir şekilde kendinden epey genç bir adamla, Hadi Bey ile evlendikten sonra tanıdım. Babamın bu aile içi skandala pek aldırış etmediği hatta için için hoşuna bile gittiği düşünülebilir. Dayısı ile evli iken başkasına aşık olup, o zamanın İstanbul sosyetesinde tam bir skandala neden olan yengesini hem besbelli seviyor hem de aşkı için çevrenin tepkisini göze alan bu cesur kadını onaylıyordu belki.

S. Ali, yengesi Müfide Hanım ile kızları Nuvit ve Erden

EVLİLİK VE ANKARA'DA MEMURLUK YILLARI

Aliye Hüseyin artık Aliye Ali adıyla gelin oluyor

Yeni evliler Ankara, Mayıs 1935

Aralık 1933'ten başlayarak Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev almaya çalışan S. Ali'nin başından geçen traji-komik serüveni en iyisi kendi kaleminden okumalı:

"Aman Ayşe, bir Vekile çıkışım ve bir karşılanışım var ki anlatmaya değer. Müsteşar vekili Rıdvan Nafiz Bey beni sever, ahvalimle alakadar oldu. Yalnız korkak ve re'sen (kendi başına) bir şey yapabilmek iktidarından mahrum bir adam olduğu için bana mütemadiyen Vekil Bey'i bizzat görüp izabat vermemi tavsiye ediyordu. Nihayet bir sabah Kalem-i Mahsus (Özel Kalem) müdürü Nihat Adil Bey'in yardımıyla huzura çıktık. Vekil Bey kalktı, elini uzattı, sonra yer gösterdi, ne istediğimi sordu... Mecburi hizmetim olduğu için vekaletin beni çalıştırmaya mecbur olduğunu, mahsur-u kanuni olmadıkça herhangi idari nedenlerin devletin bu alacağını bağışlattıramayacağını filan söyledim. Vekil bir müddet düşündü, vaziyeti muhakeme etti. Reiscumbur'a hakaretten mahkum olmuş bir adama vazife vermek mecburiyetinde olduğunu galiba aklı almıyordu...."

(a.g.e. s.140)

Ocak 1934'te daha konu henüz bir açıklık kazanmamış ve herhangi bir gelişme yok. Yine Ayşe'ye şunları yazıyor:

"Benim işler bildiğin gibi. Müdiran Encümeni istihdamım icabettiğine dair karar verdi. Vekil bu kararı: 'Eski zibniyet ve ruhi haletini değiştirdiği sabit olmadıkça istihdamı doğru ve caiz değildir' diye reddetti... Kaside yazarsam tayin edecekler, yoksa asla..."

(a.g.e. s.146)

Sonunda Gazi'yi öven kaside yazılır ama yine de tayin öyle kolay çıkmaz. 2 Ekim 1934 tarihli Ayşe'ye mektupta şunları yazar S. Ali:

"Vekil, tayin kararnamesini imzalamadı. Herbalde bir yerden kulağını bükmüşler. Hatta beni hiçbir suretle görevlendirmeye yanaşmıyordu. Nihayet, daha yüksek makamların tensibi ile, muallimliğe müreccab olan (tercih edilen) bir memuriyet verdiler. Şimdi Maarif Vekaleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi mümeyyiziyim."

(a.g.e. s.211)

Sabahattin Ali bunca eza ve cefadan sonra yeniden iş gücü sahibi olunca artık evlenmenin de sırası geldiğine karar vererek seçimini yapıyor ve Ayşe'ye müjdeyi veriyor:

"Altın gibi sarı saçlı, fevkalade güzel lacivert gözlü, beyaz tenli, gözlerinin etrafında yazın beliren seyrek çilli ve uzunca boylu bir kızcağız... yaşı tam yirmi... ismi de Aliye..."

(a.g.e. s.234. 5/3/1935 tarihli mektup)

Annem, babamla 1933 yılında Erenköy'de tanıştığını anımsıyor. Ankara'daki Gülhane Hastanesi Başeczacısı Salih Başotaç, babamın amcası. Annemler de Salih amcaların Erenköy'deki köşklerine komşu oturuyorlar. Annem, babamla ilk karşılaşmalarını şöyle anlatıyor:

"Sabahattin. amcası komşumuz Salih Bey'lere misafir gelmişti. Sabahattin ile tanışmam o aile ile komşuluk dolayısıyla oldu. Grup halinde Suadiye'ye denize girmeye gittik. O zaman Suadiye plajının olduğu yer açık denizdi. Bir defa da yine grup halinde İçerenköy'de yapılan bir sünnet düğününe gittik. Dönmek istediğimizde Sabahattin yanımızda yoktu. Giderken kullandığımız lüks lambalı fenerle bir ağaç altında onu kitap okurken bulduk. Gidiyoruz dendiğinde kalktı ve feneri benim yüzüme tutarak gözlerimin içine uzun uzun baktı."

(S. Ali, yay. haz: F.A.L.-A. Ö, s.30)

Annem o geceden sonra babamı bir daha görmemiş. Aradan epey bir zaman geçtikten sonra Şubat 1935'te Salih Bey'in hanımı Hayrünnisa hanım, Ankara'dan anneanneme bir mektup yazarak, annemi babama istemiş. Anneannem ve büyükbabam, annemin poliste fişi olan bir adamla evlenmesine şiddetle karşı çıkmışlar ama annem direnmiş ve babamın evlenme teklifini kabul etmiş. Herhalde 1930'lu yılların Erenköy'ündeki tekdüze yaşamdan kurtulmak ve başkentin büyüğü havasını tatmak cazip gelmiş olsa gerek genç ve güzel Aliye'ye. Karşılıklı yazılan mektuplarla birbirlerine aşık olan Aliye ile Sabahattin hiç vakit yitirmeden posta aracılığı ile nişanlanıp, 16 Mayıs 1935 günü Kadıköy Evlendirme Dairesi'nde nikahlanmışlar.

Genç çift nikahtan hemen sonra trenle Ankara'ya hareket ederler. Babamın amcasının Yenışehir'de Atatürk Bulvarı üstündeki Sıhhiye Vekaleti (Sağlık Bakanlığı) lojmanlarında bir hafta misafir edilirler. Salih amcanın hanımı Hayrünnisa hanım, Hisar'da bir Ermeni

Pangaltı'daki evin balkonunda 1937 Sabahattin ve Aliye

Eskişehir, 30 Eylül 1938. Sabahattin, Aliye ve Filiz Ali
(fotoğrafın arkasında Filiz tam bir yaşında yazıyor)

terzi bulur ve anneme şık bir gelinlik dikilir. Güzel bir düğün yapılır. Düğünün ertesi günü Ulus'ta Menekşe Apartmanı'nın çatı katına taşınırlar yeni evliler. Annem anılarında o günleri şöyle anlatır:

"Bize Ulus'ta Menekşe Apartmanı'nın çatı katını tutmuşlardı. Düğünün ertesi günü evimize gittik. İlk defa gördüğüm evimiz hiç de hoşuma gitmemişti. Basık tavanlı bir odasında tahta bir masa ile bir iki tahta sandalye, diğerindeyse yatak olarak geniş bir somya ve kırmızı bir yorgan, bir de komodin... Evlendiğimiz sırada Sababattin, Milli Eğitim Bakanlığında Neşriyat mümeyyizi idi. Aklımda kaldığına göre 1935 senesi sonlarında bir ortaokulda işine ek olarak Almanca öğretmenliği aldı. 1938 senesi başlarında da Devlet Konservatuvarına Almanca öğretmeni olarak girdi ve Neşriyat Mümeyyizliğini bıraktı."

(a.g.e. s.32)

Babam 1937 yılı başlarında askere alınmış. O zamanlar yedeksubay okulu İstanbul'da Harbiye'deymiş. Annem anlatıyor:

"Ankara'daki evi boşaltarak İstanbul'a geldik. Yazı Erenköy'ünde annemlerde geçirdik. Bu arada Pangaltı'da Bilezikçi sokağında ferah, iki katlı bir evin birinci katını tuttuk ve Ağustos ayında bu eve yerleştik. Sababattin o sırada Dil Kurumunda da görevliydi. Dolmabahçe Sarayı'na bu işle ilgili toplantılara gidiyordu. Herhalde özel izni vardı. 30 Eylül 1937 günü bir kızımız oldu, adını Filiz koyduk. O sıralarda Sababattin çavuş çıkarılmak istendiğini duymuştu, bu sebepten huzursuzdu."

(a.g.e. s.33)

Bebek Filiz'le annesi, Pangaltı 1937

Babam, kendisini Ankara Ortaokulu ve Devlet Konservatuvarında görevlendiren ve Türk Dil Kurumundaki çalışmalarını destekleyen Saffet Arıkan'ı görüp, durumunu düzeltmek için Ankara'ya gidiyor. İşini yoluna koyduktan sonra 1938 yılında yedeksubay olarak Eskişehir'e tayini çıkıyor. Orada altı ay kalıyorlar.

Askerlik bitip Ankara'ya döndüğünde çocukluğumu ve genç kızlığımı yaşadığım Kızılay Karanfil Sokak'taki Adalar Apartmanı'nın en üst katına taşınıyoruz. Bizimkilerde ya bir en üst kat merakı var ya da en üst katların kirası daha ucuz...

Babam bu arada 3 Aralık 1938'de önce Musiki Mektebi'ne, ardından Ankara Devlet Konservatuvarı'na Almanca öğretmeni olarak atanıyor. Kısa bir süre sonra da Konservatuvarın Opera ve Tiyatro bölümlerini kurmakla görevli ünlü Alman rejisör Carl Ebert'in dikkatini çeken S. Ali, bu çok önemli sanat ve sahne adamının çevirmenliğini ve dramaturgluğunu üstleniyor. Carl Ebert, Türkiye'ye davet edilmeden önce Berlin Devlet Operası'nın (Stadtsoper) başrejisörü ve yöneticisiydi. Ancak Hitler rejimine karşı

Ankara Devlet Konservatuvarının bahçesi 1939

(soldan: 1- Vidan Aşır Savaşır, 4- Ercüment Ekrem Talu, 5- Carl Ebert, 6- S. Ali, 7- Adler, 8- Bedrettin Tuncel)

geldiğinden vatanını terketmek zorunda kalmıştı. Savaş aniden patlayınca Amerika'ya gitme planları suya düşmüş ve o sırada önüne çıkan ilk fırsatı değerlendirerek Ankara'ya gelmişti. Babamla çok yakın dostluk ve mesleki ilişkileri vardı. Opera konusuna tümüyle yabancı bir toplum içersinde, babam gibi lep demeden leblebiyi anlayan, ana dili gibi Almanca konuşan ve dünya kültürüne hiç de yabancı olmayan bir yardımcı bulması Ebert için elbette büyük şanstı.

Yıllar sonra New York'da okurken Carl Ebert ile yeniden biraraya geldiğimde anneme 1 Şubat 1961 tarihli mektubumla hemen müjdeyi vermişim:

"Carl Ebert'in burada olduğunu sana söylemiştim. Metropolitan operasında Martha operasını sabneye koyuyor. Ona bir mektup yazıp New York'da yaşadığımı haber vermiştim. Bu Pazar bana bir telgraf çekmiş, çok memnun olduğunu ve ona hemen telefon etmemi yazmış. Bu öğle ANTA binasında buluşarak yemeğe gittik. Ebert hiç değişmemiş. Beni görünce öyle sevindi ve öyle candan davrandı ki gözlerim yaşardı. Seni sordu, nasıl olduğunu bilhassa samimiyetle öğrenmek istedi. Bana cidden çok babaca davrandı, eski günleri hatırladım. Babam için söyledikleri ise çok duygulandırdı beni. Türkiye'de çok dostum vardı, fakat baban tek arkadaşım. İkimiz tam manasıyla bir "Bruderschaft" (kardeşlik) kurmuştuk, Hayatımda ailem dışında "du" yani sen diye hitabettiğim nadir ve kıymetli insanlardan biridir. Meslek hayatımın en enteresan ve faydalı safhası Türkiye'de geçmiştir, bu hususta babanın bana yardımlarını unutamam." dedi.

Carl Ebert, savaştan sonra tekrar eski görevine, yani Berlin Devlet Operası Başrejisörlüğü ve yöneticiliğine dönmüştü. Almanlar bir anlamda Hitler adına ondan özür diliyorlardı. Ne var ki Hitler'li yıllar Ebert ailesini Almanya'dan koparmış, onları göçmen olmaya zorlamıştı. Ebert'in kızları savaştan sonra Almanya'ya dönmek istemediler, ikisi de Amerika'ya yerleşti. Ebert de en kısa zamanda ailesinin yanına göçmeyi tasarlıyordu ama belli ki artık yeniden göçmen olmak için en azından ruhen epey yaşlanmıştı. Eski günler ve eski dostların anılarıyla yaşıyordu. Kızı Renate'nin adresini verip onlarla temasa geçmemi ve Amerika'da kaldığım süre içinde mutlaka yeniden görüşmemizi istemişti benden ama benim o sıralarda kafamda kavak yelleri estiğinden Ebert'in izini yitirdim ve bir daha birbirimizi hiç görmedik.

Tekrar geriye 1939 yılına dönecek olursak babamın savaş nedeniyle ikinci kez

askerliğe alındığını görürüz. Bu kez İstanbul'da Büyükdere'de bir oda kiralanmış. Aynı dönem asker arkadaşlarından Muvaffak Şeref diyor ki:

"Ben topçuydum. Niyazi Berkes piyadeydi. Bedri Rahmi Eyüboğlu da öyle. Sabahattin de ekmekçi kolunda. Niyazi Ağırnaslı'yı, o zaman yeterince subay olmadığından ekmekçi taburunun komutanı yapmışlar. O da teğmen, Sabahattin de teğmen. Bunların takımı cümbüşlü. Çünkü fırınlar, seyyar fırınlar falan, ciddi talimleri yok. Onlar Büyükdere yakınında, Bahçeköy'de, biz de Kemerburgaz'daydık. Tümende sınıfımıza göre dağıtılmıştık ama buluşuyoruz. Sözgelimi benim atım var, atlıyorum geliyorum. Oradan akşamları Büyükdere'deki Rum neyhanesine gidiyoruz. O sırada Camlı Köşk vardı Taksim'de. Macar kızları, kadınları, müzisyenleri çalardı. Bunlardan biri de Lili, (Lili Stadzer) kemancı. Adnan Saygun'un hanımı da (Nilüfer hanım) onlardan biridir. Sabahattin bunlardan birine aşık olmuş. Kürk Mantolu Madonna romanındaki tip, onun aşık olduğu kızlardan biridir."

(a.g.e. s.99)

Kürk Mantolu Madonna'daki
Maria Puder tipine talip olan pek çok kadın var Sabahattin Ali'nin hayatında. Ancak, tarif ettiği kadının bazı bakımlardan daha çok anneme benzediği de bir gerçek. Bana kalırsa Maria Puder, bir değil birkaç kadının karışımıdır ve zaten de böyle olması gerekir.

Büyükdere'de askerlik 1939
(ayaktakiler: S. Ali, kuyumcu Rifat Bey.
Oturanlar: Cudi Bey, Filiz, Niyazi Ağırnaslı)

Buyukdere'de tavla partisi, (S. Ali ve Rifat Bey)

1940'LI YILLARDA BAŞKENT ANKARA

43

Bu arada S. Ali'nin 1934'den başlayarak art arda kitapları yayımlanmaktadır. İlk şiir kitabı *Dağlar ve Rüzgar*'ı (1934) *Değirmen* (1935) öykü kitabı izler. 1936'da *Kağrı*, 1937'de ise *Ses* ile ilk romanı *Kuyucaklı Yusuf* yayımlanır. 1943'den sonra *Değirmen* ile *Dağlar ve Rüzgar*, *Kağrı* ile de *Ses* birleşerek yeniden yayımlanır.

1940'lı yıllarda Ankara Türkiye'nin kalburüstü bürokratları, bilim ve sanat adamlarının toplandığı yeni kurulmakta olan bir kent idi. Gündelik Ankara hayatı Yenişehir'de Karanfil Sokak, Konur Sokak, Selanik Caddesi, Sümer Sokak, Uçak Sokak ve o sıralarda yeni inşa edilmekte olan Bahçelievler ve Saraçoğlu mahallelerinde geçiyordu. Karanfil Sokak, Adalar Apatmanı'nın en üst katındaki dairemiz içiçe üç odalı küçücük bir yerdi. Dairemizin en güzel yeri balkonuydu. Çünkü bütün binanın üç köşesini dönen bu balkona üç daire açılıyordu. Ev sahibimiz Kıbrıslı Semih Bey'lerin dairesi ile balkonlarımız bitişikti, araya bir tahta perde konmuştu sınırı belli etmek amacıyla ama ben tahta perdenin arasından sıyrılıp binanın arkasına dolanınca babası kurmay subay olan Berrak'ların dairesine ulaşabiliyordum. Evcilik oynamak için ideal bir mekandı bu balkon ve ben de tek olmanın tüm özelliklerini benliğinde taşıyan bir çocuktum. Yani, kendi hayal dünyamda yaşar, kimi zaman hayal dünyam asıl dünyadan daha gerçek olabilirdi. Balkonun bir köşesini kaplayan mor salkımların altında sadece bana ait olan yerde özel dünyamın özel kişileriyle sohbetleri koyulaştırır, dünyayı dolaşır, babamın her gece savaş haberlerini dinlediği yabancı radyolardan kulak dolgunluğu ile öğrendiğim Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça kelimelerle yepyeni bir dil yarattırdım. Babam, her konuya olduğu gibi çocuk sahibi olmaya ve çocuk yetiştirmeye de bilimsel olarak yaklaşıyordu. Daha ben dünyaya gelmeden Alman gibi yetiştirileceğim tartışmasız belli olmuştu bile. Annem doğumu evde ebeyle yapacağına Sıraselviler'deki Alman Hastanesi'nde yaparak kaderimi çizmişti. Babam, elindeki Almanca çocuk bakımı kitabı ile anneme bebeğin bakımında nasıl bilimsel olunması gerektiğini öğretmekteydi. Mamalar, yani ne zaman meyve ve sebzeye ya da ete geçileceği konuları yine babamın güvendiği Dr. Ali Şükrü'nün denetiminde ve gözetiminde hazırlanmaktaydı. Bu yemek meselesi babamın benimle ilgili tek takıntısıydı zaten. Belki de onun yemek konusundaki aşırı hassaslığı yüzünden can sıkıcı derecede mızımız bir çocuk olmuştum. Izgara köfte ve pilavdan başka hiçbir yiyeceği normal sürede çiğneyip yuttuğum görülmemişti. Lokmalar bir yanağımdan ötekine transfer olur bu arada babam

gözlerini koca koca açarak bana "yut" diye bağıırırdı. İştahsız ve mızımız çocuğunun her an zafiyet geçirebileceği korkusuyla en ufak ateşlenmede Karanfil Sokak'ta oturan Alman komşularımızdan Dr. Eckstein hemen eve çağırılır, ciğerlerimde leke olup olmadığı konuları görüşülürdü. Dr. Eckstein'ın, babamın aşırı paniği karşısında bir gün "evdeki bütün dereceleri kırıp atmasını ve bir daha benim ateşime bakmamasını" tavsiye ettiğini dün gibi anımsıyorum.

İşte 18 Temmuz 1944 tarihinde anneme Ankara'dan yazdığı mektubun bir yerinde yine benim ateş meselem gündeme geliyor. Biz anlaşılan Erenköy'de anneannemlerin evinde yazlıktayız: "

.... Filiz'in sıbhatine dikkat et, her gün sabah akşam derece koy ve derecelerini bana yaz. Burada Eckstein idrarda bir şey bulamadı. Ciğerleri de temiz olduğuna göre ehemmiyetli bir hastalık olmasa gerek. Fakat sonbahara kadar iyice kendini toplamazsa önümüzdeki sene mektebe gitmesi doğru olmaz..."

(Sabahattin Ali, yay. haz. F.A.Laslo, A. Özkırımlı, s.193)

3 Kasım 1947 tarihinde İstanbul'dan yazdığı mektubunda da benim kilolarımla uğraşiyor babam:

"Sevgili Filizim, Bana uzun ve güzel mektuplar yaz. Hikaye gibi olsun. Ben gelinceye kadar en aşağı iki kilo şişmanla, gözlerinden, yanaklarından öperim."

(a.g.e. s.229)

Yemek konusu dışında babamla anlaşılamadığımız hiçbir konu yoktu. Alman usulü çocuk yetiştirme gariplikliklerine de hiçbir zaman itirazım olmamıştı. Alman çocukları gibi akşamları erkenden yatar, hem gece hem de gündüz evde yalnız başıma kalabilir, kendi kendimi oyuncaklarımla, kitap ve dergilerle oyalayabilirdim. Büyüklerin sözüne karışmaz, şımarıklık yapmaz ama bana soru sorulduğunda büyük biriyim gibi yanıtlamaya yönlendirilirdim.

Kitaplara ilgimin kaynağı da babamdı. Daha okuyup yazmayı öğrenmeden Grimm Kardeşler'le, Dede Korkut'un masallarını, Alman edebiyatının başyapıtlarının özetlerini su gibi biliyordum babam sayesinde. İlkokula başlayınca bu kitap kurtluğu daha da arttı. Aybaşlarında, maaş alınır alınmaz babamla Ulus'taki Akba Kitabevine giderdik. İstedğim kitabı alma özgürlüğüm vardı burada. Çocuk Haftası ve Doğan Kardeş dergilerinin de hastasıydım.

Babam bunca işi arasında Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda hem çevirmen hem de Almanca çevirilerin editörü olarak görevli olduğundan o sıralarda yayımlanan tüm "klasik"lerin birer kopyasını eve getirirdi. Evde tek başıma kaldığımda bu "klasik"lerin çoğunu yarım yamalak da olsa anlamaya çalışarak okurdum. Böylece daha ilkokulu bitirmeden Goethe, Schiller, Heine, Puşkin, Dostoyevski, Tolstoy, Gogol, Stefan Zweig, Shakespeare, Steinbeck gibi dünya yazarların eserlerini okuyarak küçük bir ukala kimliğine hak kazanmıştım bile. Babama göre küçük kızının küçük bir ukala olmasının hiçbir mahzuru yoktu. Başka babalar çocuklarına uykuya dalmadan önce ninni söylerlerdi belki ama benimkisi yanıma uzanır ya yeni yazdığı bir öyküyü ya da dünya edebiyatından seçtiği bir şiir, öykü ya da romanı sadeleştirerek masal gibi anlatırdı bana. Tek çocuk olmanın yararlarından biri de tek başına olabilme ve başını dinleme lüksüdür. Doğrusu, ben hiç kardeşim yok diye hayıflandığımı anımsamıyorum. Evde canım sıkılınca sokakta veya arka bahçede mahalle arkadaşlarımla oynamak ve başka sokaklarda oturan arkadaşlarımla evlerine gitme özgürlüğüm vardı. Hem annem hem de babam beni sokak sokak gezme konusunda hiç kısıtlamazlardı. Zaten okul çıkışı doğrudan doğruya eve döndüğüm hemen hemen hiç görülmemişti. Okul çıkışı akşam üstü çay saatlerimi çoğu zaman arkadaşlarımla evlerinde değerlendirdiğimi annem de bildiğinden, beni merak edip sokaklara dökülmezdi. Yaz aylarında bu sokak faslı hava karardıktan sonra da sürer, gece vakti Karanfil Sokağın girdili çıktılı arka

Filiz, Kızılay bahçesinin duvarında

Filiz, Atatürk orman çiftliği bira bahçesinde
birayı şişesiyle götürürken

bahçelerinde saklambaç oynamanın tadına doyum olmazdı. Bir yaz, ipek bei yetiştirmeye merak sarmıştım. Tırtıllar dut yaprağı yiyerek göz göre göre semiriyorlardı. Bu obur yaratıklara dut yaprağı yetiştirmek başlıbaşına bir uğraştı. Komşu bahçelerdeki dut ağaçlarına izinsiz tırmanıp, yaprak toplamak pek o kadar da kolay bir iş değildi. Aksi gibi geleneksel yaramazlığım ve sakarlığım sonucu koşmaca oynarken düşmüş ve ayak bileğimi fena halde burkmuştum. Davul gibi şişip, mosmor çürüyen bileğime bifteklik çiğ et dahil her türlü kocakarı ilacı tatbik edilmekteydi. Oysa benim daha önemli sorunlarım vardı. Ipek bceklerimin hayatta kalabilmeleri için gerekli olan dut yapraklarını kim toplayacaktı ağaçlardan şimdi? Tabii ki babam. Sevgili kızının bir dediğini iki etmeyen babam, tırtıllar iyice semirip kozalarını örmeye başlayana kadar bir dolu işi arasına akşamları ortalıktan el ayak çekildiğinde dut yaprağı hırsızlığı yapmayı da eklemek zorunda kalmıştı.

Yine Filiz

Baba kız birlikte

Baba kız bira bahçesinde

KİTAPLAR VE BABAM

51

Babamın okuma merakı ile ilgili pek çok anı vardır Ankara yıllarından. Bunlardan biri de Erol Güney'den. Erol Güney, Rusya'dan göç etmiş bir Yahudi gazeteciydi. Babamla birlikte Puşkin'in Yüzbaşının Kızı romanını Türkçeye çevirmişlerdi. Babamın Almanca'dan Erol Güney'in de Rusça aslından yaptıkları çevirilerin harmanlamasını ve düzeltmelerini sabahlara kadar bizim Adalar apartmanındaki çatı katının ufacık oturma odasında, yemek masasının üzerinde yaptıklarını gayet iyi hatırlıyorum. Erol Güney'in izini yıllar sonra Tel Aviv'de bulup, babam için hazırladığım armağan kitabına katkıda bulunmasını rica ettim. Bana verdiği İngilizce yanıtta şu satırlar yer alıyordu:

"Sababattin Ali'yi 1940'ların başında Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın Tercüme Bürosu'nda tanıdım. Bu büronun çevirmenlerindendi. Aynı zamanda Türkçe'ye çevrilmesi gerekli bulunan klasiklerin seçimi ve yapılan çevirilerin düzeltilmesiyle de görevliydi. Esas dili Almanca idi. Alman Edebiyatını derinlemesine bilirdi. Beni en çok hayrete düşüren yönü, yalnız uzmanlarca yakından tanınabilecek eserlerin ve diğer dünya edebiyatlarının üzerindeki yoğun bilgisiydi. Durmadan okuyan, okuduğunu hazmeden bir insandı. Nasıl okunması gerektiğini, neyin okunmaya değer olduğunu bilirdi... Kafası devamlı bir arayış içindeydi. Bir dinamoydu sanki. Son derece yoğun bir ritm içinde yaşırdı."

(a.g.e. s.116)

Okumak, babamın günün her saatinde, her koşulda, her yerde yapabildiği bir işti. Kitap okurken veya yazı yazarken yanında top patlasa kılını kıpırdatmazdı. Ayakta, yürürken, otobüste, tuvalette, akla gelebilecek her yerde onu elindeki kitaba gömülmüş bulabilirdiniz. "Hiç vazgeçemediği bir alışkanlığı vardı: Cebinde daima bir kitap bulundurur, boş kaldığı anda okumaya dalarlardı..."

(a.g.e. s.75, Niyazi Berkes'in anıları)

Babamın okuma hastalığı konusunda Muvaffak Şeref'in de bir anısı var. Muvaffak amca ile Rebia teyze Saraçoğlu Mahallesine taşınmadan önce bir süre Adalar Apartmanı'nda oturmuşlardı:

"Aramızda onun kadar aralıksız okuyan yoktu. Bir de öykü anlatayım: Benim kayınbabam temyiz reislerindendir. O sırada başsavcıydı. Bir akşam Sababattin'le gittik.

Sabahattin kitabını açtı, hiçbir şey söylemedi, okudu, okudu, okudu.. Biz de konuştuk filan. Kayınpeder çok severdi Sabahattin'i. Sabahattin'i herkes severdi, çok sempatikti. Neyse sonunda Sabahattin, eh artık kalksak dedi. Böyle deyince kayınpeder de, evlat dedi, tatlı tatlı konuşuyorduk. Oysa Sabahattin hiç konuşmamıştı, sürekli okumuştı... Nitekim bazı geceler çıkardım yukarı, bakarım yüzükoyun uzanmış, önüne de kitabı koymuş okuyor..."

(a.g.e. s.97, Muvaffak Şeref'in anıları)

Sakin bu anılardan yola çıkarak babamın sürekli okuyup, hiç konuşmayan biri olduğu sanılmasın. Tam tersine babam için "geveze" diyenler de vardı ama onu sevenlere göre "konuşkan" biriydi, hatta ağzından bal damlardı. Taklitçilikte, özellikle Ermeni kantocularının, Rumeli göçmenlerinin, Kayserili pastırmacıların taklitlerinde eline kimse su dökemezdi. Mediha Esenel (Berkes) bakın ne der:

"Onunla sorulu-yanıtlı karşılıklı konuşmak galiba olanaksızdı. Yani bulunduğu yerde genellikle o konuşur biz dinlerdik. Aramızdaki iddialı kişiler onun bu huyuna kızıyor idiyseler de ben hiç şikayetçi değildim. Benim için Sabahattin her zaman bulunduğu yeri ilginç kılan bir kişiliğe sahipti. Çoğu kez kapıdan içeri bomba gibi girer, dehşet bir havadis patlatırdı. Son derece hazırcevaptı. Karşısındaki ne kadar hazırlıklı olursa olsun bir lafın altında kaldığını görmemişimdir. Şakacılığı, muzipliği, zekası çarpıcıydı."

(a.g.e. s.77, Mediha Esenel'in anıları)

Filiz balkonda soytarılık yapıyor

DOSTLAR

Yaşar Nabi Nayır'ın Ankara Bahçelievler'deki evinde 1938
(soldan ayakta: İhsan Kudret, Saadet Nayır, Aliye Ali, Filiz.
Oturanlar: Yaşar Nabi Nayır, Gaffar Güney, Cevdet Kudret, Sabahattin Ali)

Ankara, o zamanlar avuç içi kadar bir yer. Yenişehir'in can damarı Atatürk Bulvarı. Bulvarı bir baştan bir başa yürüdünüz mü sağa sola selam vermekten yorulursunuz. Herkes, herkesi tanır. İşte o "herkes", Sakarya Caddesi'ndeki Laz bakkaldan ya da Bulvar'daki Trakya mezecisinden alışveriş yapar; çocukları Pekpak Pastanesi'nin dondurmasına bayılır. Cumartesi günleri Karanfil Sokak'ın tam karşısına düşen Ulus Sineması'nda Hollywood filmleri seyredilir. Ya da Ulus'a kadar uzanılır ve Yeni Sinema'da oynayan bir başka Amerikan filmine gidilir, çıkışta da Atlas mağazasından insanın ayaklarını acıtan, topukları vuran rugan ayakkabılar alınır, ayakkabılar küçülünce arkaları kesilir ve terlik niyetine kullanılır.

Haftada bir Karpiç'te yemek yenir. Mızmız Filiz, Karpiç'te bile ızgara köfte ve pilav mönüsünden şaşmaz ama Baba Karpiç'in yemekten sonra savaş zamanında bile özel olarak getirdiği Yafa portakalı veya muza da hayır diyemez. Savaşan Avrupa'dan kaçan müzisyenler Karpiç'te yemek müziği yaparlar. Arkalarında kimbilir ne türlü kariyerler bırakıp gelmişlerdir 1940'ların Ankarası'na. Dönemin kodamanlarının da uğrak yeri idi Karpiç. Babamın bu kodamanlarla sıkı fıkı gibi görünen ilişkileri, dostları arasında epey eleştirilmiştir. Oysa o, kompleksizliğinden kaynaklanan bir rahatlık içindeydi oldum olasıya. Devlet kodamanları ile sıradan yoksul köylü arasında ayırım yapmaz, her iki uçtaki insanın da ilginç yönleri olabileceği varsayımından yola çıkarak taraflara eşit fırsat tanırdı.

"... çevresi çok genişti, her yere dalar çıkar, kafa dengi olsun olmasın herkesle ahbaplık kurar, kıyasıya tartışırdı. Bunu neden yapardı acaba? Herhalde huyu gereği böyle davranırdı. Bütün zekasına karşın yine de çocuksu, saf olduğu, insanların tümünü sevdiği, tümüne güvendiği, inandığı içindi belki de..."

" (a.g.e. s.82, Mediha Esenel'in anıları)

"... ukalalara, partizanlara, obskürantistlere sataştığı için ve bu gibi kimselerden kaçınmayıp tepkisini onların yüzüne karşı söylediği için sağdakiler de, soldakiler de, o zamanın Halk Parti'lileri de onu tehlikeli bir adam sanırlardı. Bu sataşmaları kaba, çirkin, terbiyesiz olmaktan çok, esprili olurdu. Hangi yıldır şimdi bilemiyorum. Ankara Halkevi binasında "Maarif Şurası" denilen bir kongrenin açılışını seyreliyorduk. Sahneye ilk çıkan Başbakan Saraçoğlu'nun yüzü bize bir acaip görünmüştü. Onun o

Aynı yıllar, Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası Gazinosunda Ankara Devlet Konservatuvarı ekibi
 (arka sıra soldan: S. Ali, Ferhunde Erkin, Aliye Ali, konservatuvar müdürü Tefik Ararat,
 Ulvi Cemal Erkin, Leyla Atak, Saadet Akses, Necil Kazım Akses, okul başmuavini Sanayi Bey;
 ön sıra soldan, Nihat Aybars, Necdet Remzi Atak)

Hayvanat bahçesinde (Filiz ve Korkut Boratav)

Cevdet Kudret'lerin bahçe kapısında
[soldan: Yaşar Nabi Nayır, Filiz, Aliye Ali, Saadet Nayır, İhsan Kudret, Gaffar Güney, Cevdet Kudret]

dangul dungul konuşmasını dinledikten sonra sahneye Maarif Vekili Hasan Ali Yücel çıktı. Hayret onun yüzünde de bir acaiplık vardı. Yanımda oturan Sabahattin kulağıma eğilerek mırıldandı: 'Büyük Bıyık İnkılabı'mız kutlu olsun. Bunlar rivayete göre, bir gece önce bıyıklarını kazımışlar. 'Büyük Bıyık İnkılabı' deyimi bana o kadar esprili gelmişti ki gülmekten dayanamadım, dışarı çıktım.'

(a.g.e. s.75. Niyazi Berkes'in anıları)

Aradan geçen bunca zaman Türk politikacılarını pek de değiştirmemiş anlaşılan. 1940'larda bıyıkla uğraşanların torunları hâlâ bıyık ve sakal meselelerini tartışaduruyorlar dikkat ederseniz. Üstelik bu kodamanları alaya almaya cesaret edenler hâlâ ne kadar az...

Niyazi Berkes'in değindiği gibi Sabahattin Ali ne sağa ne sola ne de ortaya göre bir adamdı. O, sadece kendine benziyordu. Eleştirilere neden olan Karpiç, Süreyya, Ankara Gar gazinosu gibi yerlere sık sık gidip, oralarda devrin kodamanlarıyla sıkı fıkı olmasını annem biraz farklı yorumluyor bakın:

"Sabahattin... gezip, eğlenmeyi sevmekle birlikte daha ziyade bu gibi yerlere insan tanımak, insanların davranışlarını gözlemek, insanların konuşma tarzlarını incelemek, zayıf taraflarını yakalamak ve eserleri için biraz da malzeme toplamak için giderdi. Buralardaki insanları biraz alaya alıyordu. Onları izlemekle eğleniyor, biraz da estetik bakımından güzel kadınları seyretmekten hoşlanıyordu."

(a.g.e. s.37)

Pazar günleri yürüyüşlere ayrılmıştır. Kısa yürüyüşler Atatürk Bulvarı üzerinden Kavaklıdere'ye doğru yapılırken yolda çeşitli büyükelçiliklerin bayrakları ve dünya üzerindeki yerlerini bilip bilmediğimi sınar babam. Uzun yürüyüşlerimiz Atatürk Orman Çiftliği, Hayvanat Bahçesi, Dikmen ya da Esat bağları tarafına uzanır. Bahar geldi mi yürüyüşler daha da uzak mesafelere doğru yayılır: Baraja, Etlik ya da Keçiören bağlarına gidilir. Babam, Kodak markalı fotoğraf makinesi ile bu yürüyüşleri tespit eder. Zaten eline geçen her fırsatta sadece eşin dostun değil, lokomotif, kağı, doğa, köprü, köylüler, ne olursa, ilgisini çeken her canlı ve cansızın fotoğrafını çekerti. Körüklü Kodak'ın otomatik çekme marifeti de olduğundan toplu ve solo fotolar ile kendini de belgelemişti S. Ali. Basında yıllardır kullanılan S. Ali fotoğraflarının tümü

Atatürk Orman Çiftliği Göl Gazinosunda

(soldan: Filiz, Aliye, Hayrünnisa Boratav, Hayrünnisa'nın annesi, S. Ali, Orhan Veli, Pertev Naili Boratav)

Atatürk Orman Çiftliği Tren istasyonu önünde
 (arka sıra soldan: Matika Szabo, Filiz, Szabo, Muvaffak Şeref.
 Ön sıra soldan: S. Ali, Orhan Veli, Roji Szabo, Rebia Şeref, Aliye Ali)

Ankara sokaklarında yürüyüş

(soldan: Mediha Berkes'in yeğeni Asuman, Mediha Berkes, Aliye Ali, Hayrünnisa Boratav, Pertev Boratav, S. Ali)

Ankara Devlet Konservatuvarı müdürünün bahçesinde
(önde soldan: Korkut ve Filiz, arkada soldan: Aliye, Sabahattin Ali, Hayrünnisa, Pertev Boratav)

kendi objektifinden çıkmıştır. S. Ali amatör fotoğrafçılığı öyle ilerletmişti ki Devlet Fotoğraf Yarışmalarına katılmış ve ödüller bile almıştı. Öldürüldükten sonra eşyaları ailesine verilmedi S. Ali'nin. Yıllar sonra Kırklareli'nde gerçekleştirilen Sabahattin Ali Günleri sırasında yanıma yaklaşan bir genç kız babamın Kodak marka fotoğraf makinesinin evlerinde olduğunu, babasının makineyi o yıllar polisten satın aldığını fısıldadı. Kızı yeniden aramaya kalktığımda ortadan kaybolmuştu. İzini bir daha bulamadım.

Türkiye'de ilk bilinçli aile planlamasını uygulayanlar Ankaralı aydınlar olsa gerek ki, bizim dost grubu çoğunluk tek çocuklu ailelerden oluşuyor. Bu kuralı bir tek İsmail Hakkı ve Şemsa Balamir çifti bozuyor ve Murat ile Ayşe'nin ardından ikizler doğunca bir çırpıda dört çocuk sahibi oluveriyorlar. Pertev amca ile Hayrünnisa teyzenin (Boratav) Korkut'ları var o zaman. Murat çok daha sonra dünyaya geliyor. Rebia ve Muvaffak Şeref'in Alev'i de aramıza epey geç katılanlardan. İhsan ve Cevdet Kudret'in Ayşe'si, Mediha ve Niyazi Berkes'in Fikret'i ve Szabo'ların Matika'sı tabloyu tamamlıyor. Bizim Karanfil Sokak'ın başında bir ara Azra Erhat'la Macar mühendis Szabo birlikte yaşadılar. Szabo'nun karısı Roji ile oğlu Matika, Sıhhiye'de tek katlı bahçe içinde bir evde otururlar. Azra ile Szabo'nun aşkı dillere destandır. Bu aşk Roji'yi ne derece etkilemiştir bilinmez. Bu arada babam benim Roji'den piyano dersleri almama karar vermiştir. Cumartesi günleri Roji'ye derse giderim. Kimi zaman Macar asıllı Alman Yahudisi kemancı Liko Amar da orada olur. Birlikte konser provası yapar, aralarında Macarca konuşup dururlar. Bizim evde piyano olmaması, komşumuz Feriha teyzenin akortsuz külüstür piyanosunda çalışmak zorunda olmam babamı hiç mi hiç rahatsız etmez. Feriha teyze, Paşabahçeli Doktor Şerafettin Bey'in kızıdır. Kızlığında (evlenmeden önceki evreyi o zamanın kadınları "kızlığında" sözcüğü ile tanımlarlar) beybabaları Doktor Şerafettin Bey, Feriha Teyze ile ablası Ferhunde teyzeye alaturka santur ve alafranga piyano dersleri aldırılmış. Feriha teyze piyanoda kadriller, polkalar, müzetler çalarken zavallı ben, Roji'nin evde çalışayım diye verdiği Bela Bartok'un Mikrokosmos'u ile cebelleşmek zorundayım, heyhat.

Feriha Teyze'nin kocası Necmi Amca, New York'daki Columbia Üniversitesi'nin Öğretmen Okulu'ndan yani Teachers' College'den mezun. Amerika'dan hatırı sayılır bir plak koleksiyonu ile dönmüş. Asıl merakı "opera" bizim Karadenizli Necmi amcanın. Salyapin, Caruso, Amelita Galli-Curci'nin nadide plakları yanında bir dolu da Toscanini'si

Fidanlık yollarında
(soldan: Niyazi Ağırnaslı, Behice Boran, Filiz, Aliye ve Sabahattin)

var. Bizim dostlar arasında Necmi amcanın müzik beğenisi benzersiz. Operadan bir o bir de babam anlıyor. Muvaffak amcanın sesi güzel ama o sadece alaturka söylüyor rakı sofrasında.

Yanımızdaki binada Alman Prof. Melchior ve eşi otururlar. Melchior cerrah, Numune Hastanesi'nde çalışır. Sokağımıza kazılan kanalizasyon çukuruna düşüp bileğimi kırdığımda alımı o yapmıştı. Nazi Almanyası'ndan kaçıp, Türkiye'ye sığınan gümüş rengi saçlı bu iki insan, geçmişlerinde ne trajediler yaşamışlardı bilemem ama Melchior'un hastaneden eve döndüğünde kuyruklu piyanosunun başına geçip Beethoven'in piyano sonatlarını alması beni çok etkilerdi. Sonradan öğrendiğime göre cerrahların parmak uclarının çok duyarlı olması gerekmiş ve bu nedenden cerrahlar iyi piyano alarlarmış. Acaba gerçekten doğru mudur bu rivayet, hep merak ederim. Karanfil Sokak'ın biraz yukarısında piyanist Mithat Fenmen ve ailesinin evi vardı. Yaz günleri aık pencerelerden piyano sesleri yayılırdı bizim sokağımıza. Mahalle arkadaşım Rosemarie von Czippek Mithat beylere komşu otururdu. Rosemarie benimle aynı yaşlarda olmasına karşın erken gelişmiş, upuzun bacaklı, uzun boylu bir kızdı. Üstelik daha hiçbirimizin memeleri ıkmamışken Rosemarie styen bile takardı.

Babasının, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Macar asıllı soylularından olduğu söylenirdi. Ne var ki bu soylu baba görünürlerde yoktu. Savaş zamanı tabii...

Rosemarie'nin babasının Hitler ordularında subay olduğu dedikoduları dolaşırdı Karanfil Sokak'ta. İşte gya bu Macar soylusu Nazi subayı vaktiyle en yapılmayacak hatayı yapıp Rosemarie'nin Yahudi asıllı annesine aşık olup evlenmiş. Ancak Nazi'ler Avusturya'yı da ilhak edince ilk işleri Yahudi ile evli olan Aryan'ları eşlerinden ayrılmaya zorlamak olmuş. Rosemarie'nin annesi, anneannesi ve teyzesinin Türkiye'ye nasıl geldikleri konusu bir esrar perdesi arkasında saklıydı ama halleri vakitleri de yerindeydi doğrusu. Anne ve teyze çok şık süvari kılık-ları giyer ve hafta sonlarında o zaman Ankara'yı çevreleyen dağda bayırda at binerlerdi. Savaş bittikten sonra Rosemarie'nin teyzesi Ankara'da bulunan bir İngiliz subayı ile evlendi ve İngiltere'ye gitti.

Rosemarie'ler bir süre daha Ankara'da oyalandılar ama bir gün aniden ortadan kayboldular ve ben de arkadaşımın izini kaybettim.

Bir pazar pikniği
(soldan: Asuman, Filiz, Mediha Berkes, Aliye Ali, Azra Erhat)

Piknikte akşam serinliği
(arka soldan: S. Ali, Niyazi Berkes, Niyazi Ağırnaslı, Asuman.
Ön soldan: Muvaffak Şeref, Filiz, Azra Erhat, Matika, Mediha
Berkes'in teyzesi, Aliye, Mediha)

Ankara Karanfil Sokak Adalar Apartmanındaki dairede Aliye Ali

Annem çok güzel bir kadındı. Yaşına göre hâlâ da güzel ve alımlıdır. Onu güzel kılan sadece menekşe rengi gözlü ve açık kumral saçlı olması değildi. Annem, güzelliğinin yanında sadeliği, sakinliği ve buğulu bakışlarıyla etkilerdi insanları. Babamın dur durak bilmeyen enerjisini, annem dinginliği ve sessizliği ile dengelerdi. Babamın güzel kadınlardan hoşlanmasını, hatta flört etmesini annem olgunlukla karşılar, kendinden ve babamdan çok emin olduğu için hiç kıskançlık yapmaz ya da belli etmezdi duygularını. Olağandışı bir çifttiler annemle babam. Babam yaşamım boyunca tanıdığım erkek modellerinin hiçbirine tam olarak uymayan bir erkekti. Evin reisi ya da başkanı olmaya hiç meraklı değildi. Otoriter bir baba figürü olma konusunda da hiçbir iddiası yoktu. Benimle takıştığı sadece iki konu vardı ki bunlardan biri yemek öteki de inatçılık meselesi idi. Anneme kendi kişisel işlerini gördürmeyi sevmez, pantolonunu, gömleğini kendi ütüler, yemeğe, sofraya yardım eder, evin nevaiesini en ince ayrıntılarına kadar düşünürdü. Annemin babamdan tek şikayeti olsa olsa akşam yemeğine geç kalması, eve gelirken sokakta birilerine takılması ve onları da eve yemeğe getirmesi idi. Babam peşine konuklar taktığında eve eli boş gelmezdi gerçi. Kuş gönü pastırmasını, Apikoğlu sucuğunu, fındık fıstığını, votka ile vermutunu da getirirdi birlikte. Bu votka vermut karışımının ne demek olduğunu ben hiç anlayamazdım. Belki de savaş koşullarına uydurulmuş bir çeşit martini yapıyordu babam votka ve vermutla. Annem, babamla evleninceye dek İstanbul dışına hiç çıkmamış ve babam gibi Almanya'larda okumamış olmasına rağmen bazı bakımlardan babamdan çok daha fazla Alman karakter özelliklerine sahip biriydi. Örneğin, eve habersiz konuk gelmesine çok bozulurdu. Oysa, Ankara evlerinde telefon olmadığı o günlerde herkesin evine çat kapı gidilmesi adettendi. Annem ise doğuştan programlı ve mesafeli hayat biçimini seçmiş ve bu huyundan asla vazgeçmemişti. Buna karşın babamın da evcimenliğine diyecek yoktu doğrusu. Ayvalık'tan 8 Eylül 1943 tarihinde yazdığı mektubunda "*Hatice teyzem erzakları hazırlıyormuş*" diyor,

"Tamam olunca Nazmi dayıma teslim edip gönderecekler. Fakat bu sefer buğday çok pahalı olduğundan kırk lirayı bulacak galiba. Ama ona da şükür. Çünkü bu sefer makarna, tarhana ve şehriyeyi biraz fazla yaptırıyorum..."

Hüsnîye nene ile prenses rolündeki torun Filiz
balkonda

Filiz ilkokula başlıyor 1943

30 Ağustos 1944 tarihli mektubunda da zeytinyağı konusu ön plana çıkmış. Ne de olsa babam da bütün Egeli'ler gibi zeytinyağı konusunda pek hassas. Pilav dahil bütün yemekler kaliteli zeytinyağı ile pişer Edremit ve havalisinde. Zeytin ve zeytinyağı kültürü binlerce yıllık bir kültürdür buralarda.

"Sana iki teneke zeytinyağı gönderiyorum. Biri rafine, öteki Ayvalık... sabun da bulursam yirmi kilo alacağım."

(a.g.e. s.198)

Anneme Çankırı'dan 20.10.1944 tarihinde yazdığı mektubunda ise yine nevale meselesi gündemde. Malum savaş zamanı, kıtlık var, ekmek bile vesikayla.

"Sen ne alemdesin? Mektepten unu aldın mı? Şinasi Bey'e namına rica et bu un iki kilo, unu bir hademe ile yollayversin."

Bu arada, mektuplarındaki bir diğer leitmotif olan Filiz'in sağlığı hiç unutulur mu?

"Filiz nasıl? Öksürüğü geçti mi?"

(a.g.e. s.201)

4 Aralık 1946'da anneme İstanbul'dan yazdığı bir mektubuna babam

"Filiz'in hastalığına çok telaşlandım. Hele mektubun altına bir şeyler yazmış, sonra karalamışsın. Bu beni daha çok telaşa düşürdü. Zorla birkaç kelime okuyabildim. Bunlar da "Filiz'in ateşi yükseldi" kelimeleri idi. Pek merak ediyorum. Ne oldu? Derhal mektup yaz"

cümleleri ile başlayıp,

"Filiz'in hastalığı hakkında tafsilat ver, Kinin verirsen günde 3 komprime verilir"

diye bitiriyor.

Karanfil Sokak Adalar Apartmanındaki mor salkımlı balkonda herkes pek neşeli
(soldan: Ihsan Kudret, Ayşe Kudret, Aliye, Sabahattin, Cevdet Kudret)

Kendi objektivinden S. Ali

Babam, fırsat buldukça Edremit'e gider, hem aile efradını, hem çocukluk arkadaşı şair Mustafa Seyit Sütüven'i yoklar, hem de en büyük aşkı olan dağlarda, özellikle Kaz dağında kendi başına gezerdi. Böyle dağ gezmelerinden birinde başından geçen bir olayı anneme traji-komik bir öykü gibi anlatıyor mektubunda. Bu mektup tarihsiz ama galiba 1944 yılının yaz aylarında yazılmış.

"Bugün yine tek başıma dağlara çıktım, fakat az kalsın başım derde giriyordu. Dün gece Edremit'de iki casus yakalamışlar, herifler polisin elinden kaçmış, karanlıkta kaybolmuşlar. Bir tanesini birkaç nefer tutmuş, fakat o da bir neferi öldürdükten sonra kaçmaya muvaffak olmuş. Bunun üzerine bütün köylere haber gitmiş. Kabverengi elbiseli, pembe gözlüklü, kısa boylu, şişmanca ve kumral bir casus kaçı, nerede bulursanız yakalayın, teslim olmazsa vurun diye emir gelmiş. Paşa dağlarındaki yörük köylerinden geçerken korucular beni yakaladılar. Tarife uyuyor diye köyden köye götürdüler. Hatta bir yerde ellerimi arkama bağlamaya kalktılar. Bereket versin candarma telefonu olan bir köye geldik de kaymakama telefon ettim. Adam benim ahbabım hemen bıraktırdı. Yoksa geceyi köylerde, candarma karakollarında geçirecektim. Tesadüfün münasabetsizliğine bak. Casus meselesi tam benim dağa çıkacağım güne rastlıyor... Mustafa Seyit işin alayında, oh olsun diyip duruyor. Kaymakam da kabkahayı basıyor. Ama benim altı saat güneşin altında köyden köye dolaştığım, beş altı korucunun muhafazasında, arkamda köylü çocukları, casus yakalandı diye gezdiğim yanıma kâr kaldı."

(a.g.e. s.194-195)

"Çirkince" öyküsünde de yine dağlara, dağ köylerine ve genelde doğaya duyduğu karşı koyulmaz aşkını, hatta aşk acısını, insanın doğayı saygısızca kötüye kullanması karşısındaki isyanını şu cümlelerle dile getiriyor:

"Hele Çirkince... Hele bu yedi sekiz yüz hanelik dağ köyü... Daha uzaktan, çamların ve zeytinliklerin arkasından, hafif çivitli beyaz evlerinin camları parıldayan, meydanlarını iri çınarların gölgelediği küçük Rum kasabası... Bu kadar güzel bir yere nasıl olup da 'Çirkince' adını verdiklerine çocukluğumdan beri şaşar dururdum. Muntazam kaldırımlı tertemiz sokaklarında, bizi misafir eden yüzbaşının kızları ve maballenin Rum çocuklarıyla nasıl koşuşmuş, ığde ve ayva dallarından yaptığımız kağnıları katır

Kendi objektivinden dağlar

tırnaklarıyla nasıl süslemiş, çam kabuğundan kayıkları her köşe başında şarıl şarıl akan çeşmelerin yalaklarında nasıl yüzdürmüş, karaağaçlara tırmanıp kopardığımız yaprakları kuzulara nasıl yedirmiş ve sık çalılar arasında topladığımız kuzukulaklarını dişlerimiz kamaşana kadar nasıl yemiş ve doymamıştık... (otuz yıl sonra) Köyü baştan başa dolaştım. Bu sekiz yüz evli küçük kasabada, şimdi belki elli aile bile oturmuyordu. Buraya mübadil olarak yerleştirilen muhacirler, tütüncü oldukları için incirlerini, zeytinliklerini yok pahasına satmışlar, hatta birçok ağaçları kışın kesip yakmışlar, sonra her biri bir tarafa dağılmışlardı... Eskiden kayısı, erik ağaçlarının sıra sıra dizildiği, beyaz güllerin asma gibi evin duvarına sardığı, yolları çakıl döşeli bahçede şimdi bir köşeye yaslanmış ve eski kapılardan yapılmış bir tavuk kümesinden başka hiçbir şey yoktu."

(Sabahattin Ali, Sırça Köşk, "Çirkince", s.122-126)

Troya savaşının çıkmasına neden olan Tanrıçalar arası ilk güzellik yarışmasının cereyan ettiği mitolojik mekan Kazdağı (İda Dağı) ile genel olarak dağlar ve dağların rüzgarla ilişkisi, Sabahattin Ali'nin öykülerinde sık sık ve döne dolaşa sözü getirdiği leitmotif'ler sanki.

"Güneş Sarıkız'ın arkasına girmiş, bulunduğumuz yeri birden bire artan serin rüzgarlara bırakmıştı. Eteklerine kadar çam, oradan denize kadar zeytin ormanlarıyla örtülü olan Kazdağı'nın bu yamacında saatlerce süren bir akşam başlamıştı. Güneş, bin yedi yüz metrelik dağın arkasına adeta vaktinden evvel saklanmakla, günün bu en güzel zamanını sanki isteye isteye uzatıyordu. Midilli tarafından esen bir rüzgar körfezin girinti ve çıkıntılarında kırılarak boyuna yolunu değiştiriyor, suların üzerinde ayrı ayrı taraflara koşuşan dalgacıklar meydana getiriyordu. Güneşin, Madra Dağlar'ının üstündeki bulutlara vurarak onları kızılaştırıp ve oradan tekrar denize akseden son ışıkları, başka başka istikametlerde kırışan sulara türlü renkler yaratıyordu. Dağın eteklerine sıralanan ve bazen hemen önümüze kadar yükselen tepeler, birbiri üstüne yığılmış karanlık bulut kümeleri gibi görünüyordu. Daha uzaklarda, Ayvalık'ın karşısındaki Cunda adasının alçak tepeleri, Kazdağı oralara siper olmadığı için hâlâ güneşin kırmızı ışıkları içinde yanıyor; biraz daha arkada, Midilli'nin o taraflara kadar uzanan kollarına karışıyordu."

(Sabahattin Ali, Yeni Dünya, "Hasanboğuldu", İstanbul, Cem Yayınevi, 1982, s.150)

Hangi koşulda olursa olsun doğanın ve özellikle dağların sesi onu çağırmakta hep. 1944 yılında kırk dört günlük askerlik için gittiği Çankırı'da bile akıllı fikri dağlarda. Anneme Çankırı serüvenini anlatırken lafı döndürüp dolaştırıp yine dağlara getiriyor:

"Burada karartma o kadar sıkı değil, pencerelerde perde olmadığı halde, elektriği bizim evdeki gibi maskeleydim, yakıp duruyorum. Yarından itibaren bir at alıp dağları, kırları dolaşacağım. Bu sefer inşallah kafayı gözü kırmayız."

(Sabahattin Ali, yay. haz. F. A. L. -A. Ö. s.201)

"Sulfata" öyküsü de dağlarda başlar.

"Bulunduğum kasabanın hemen arkasındaki ormanlık bir dağa çıktım. Önce fundalıklar, sonra çamlar arasında, uzun uzun, hedefsiz ve maksatsız dolaştım. Dağın en yüksek yerinde saatlerce kalıp, güzel işlenmiş, çiçekli bir bahçe gibi önümde uzayan ovaya; dağın eteğinde, siyah kiremitli damları, beyaz minareleri, kırmızı tuğladan uzun fabrika bacalarıyla kabartma gibi duran kasabaya; gümüşü yapraklı kavak ağaçları arasında kaybolan köylere; ve güneşin altında mor bir sise gömülen karşı dağlara baktım."

(S. Ali, "Sulfata", Yeni Dünya, İstanbul, Cem Yayınevi 1982, s.123)

S. Ali Kazdağında

1945 İZMİR FUARI VE EFES

87

Doğası, binlerce yıllık geçmişi, tarihi, mitolojisi ile kurduğu bir bakıma romantik, bir bakıma gerçekçi ilişki Sahattin Ali'yi her fırsatta Ege'ye çeker. 8 Eylül 1943 tarihli mektubu anneme Ayvalık'tan göndermiş:

"Dün gece Ayvalık'a geldim. Yarın Edremit'e, oradan tekrar Ayvalık'a, Dikili'ye, Bergama'ya, Soma'ya, Savaş Tepe'ye, Bandırma'ya ve İstanbul'a gideceğim. İzmir'den Ayvalık'a geldiğim vapurda bestekar Adnan'la Macar karısı da vardı. Mustafa Seyit de İzmir'de bir kongreye gelmiş, aynı vapurla dönüyordu. Adnan Halkevlerini teftiş ediyor... radyoda bir "Edremit Gecesi" yapmak için tetkiklerde bulunuyor."

(Sabahattin Ali, yay. haz. F.A.L. & A. Ö. s.191)

Edremit-Akçay gezisinde

(soldan: Nilüfer Saygun, S. Ali, Adnan Saygun, Mustafa Seyit Sutüven) eylül 1943

O yıllarda Ankara Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi İzmir Fuarında temsiller veriyor. Babam da Ebert'in yardımcısı ve dramaturg olarak İzmir'de iş başında. Ortalık karışık, savaş kapımıza kadar gelmiş, her yerde karartma var. 7 Ağustos 1944 tarihli mektubunda durumu şöyle özetliyor S. Ali.

"...Bu İzmir işi karmakarışık bir hal aldı. Denize filan giremiyorum. Çünkü geldiğimin ikinci günü İnciraltı plajına vapur seferleri kalktı, şehirde de girilmiyor, çünkü deniz çok pis. Bugün de ışıkların karartılması hakkındaki emri gazetelerde okudum. Galiba vaziyet İzmir'de temsiller vermemize müsaade etmeyecek. Bugün Vali ile görüşeceğim, sonra Vekile telefon edeceğim. Böyle karışık zamanlarda en emniyetli yer Ankara..."

(Sabahattin Ali, Yay. haz. F.A.L. & A. Ö. s.195)

24 Ağustos 1944 tarihinde anneme İzmir'den yazdığı mektupta

"Bizim temsiller iyi gidiyor. Fakat Fuar karanlık, temsilden çıkar çıkmaz karanlıkta mektebe gidiyoruz. İzmir'in geçen seneki kadar neşesi yok. Sıcaklar da insanı deli edecek. Bu yüzden iki üç kilo daha zayıfladım. Gece sıcaktan uyuyamıyorum. Pencereyi açsam sivrisinek doluyor. Cibinlik alayım desem 40 lira..."

(Sabahattin Ali, yay. haz. F.A.L. & A. Ö. s.197)

diyerek Tatbikat Sahnesinin savaş zamanı karatmasına rağmen Fuar'da tiyatro ve opera temsilleri vermelerini çok doğal karşılıyor.

Ertesi yaz annemle ben de İzmir'e gidiyoruz babamla. Ankara'dan daha doğrusu Orta Anadolu'nun bozkırından nefret eden, İstanbul'a, deniz kokusuna, fıstık çamlarının gölgesine, cicili bicili faytonlara delicesine tutkun olan, Kadıköy vapurundaki kibar ve şık hanımefendilerle beyefendilere hayran hayran bakakalan ben İzmir'e ilk görüşte vurularak İstanbul'a ihanet mi ediyordum acaba? Babamın mektubunda sözünü ettiği mektep, Atatürk Lisesi idi. Bütün Konservatuvar ekibi lisede kalıyorduk. Lisenin bahçesi benim çocuk gözümde uçsuz bucaksız, ağaçlar ise dev boyutlardaydı. İzmir'in iki sıra palmiye ağaçlı geniş caddeleri sabah serinliğinde arazözlerle yıkanıyor, ardından buharlaşan ıslaklığın yansıttığı toprak kokusu ortalığa yayılıyordu. Lisenin bahçesine yine her sabah erkenden altına incir yaprağı döşenmiş hasır sepetler içinde, dalından taze koparılmış bardacıklar getirirlerdi. Bazı sabahlar babamla birlikte Fuara gider

Kadeş vapuru ile İzmir yolunda
(Carl Erbert, S. Ali, şan 6đretmeni Max Klein)

üzüm suyu ya da şıra içerdik. İlk defa İzmir'de ızgara köfte-pilav perhizimi bozmuş, taptaze sivri biber, domates ve yumurtadan mamul menemene bir de Karantina'daki Madam Mari'nin lokantasında ilk kez tanıştığım cipra balığına tav olmuştum. Ankara Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi Fuar'da Puccini'nin *Madama Butterfly* ve Smetana'nın *Satılmış Nişanlı* operaları ile Thornton Wilder'in *Bizim Şehir* oyununu oynuyordu. Babam nereye ben oraya, peşinde koşuşturuyor, kulislerde oyuncuların ayakları altında dolaşıyordum. Bütün emelim ne yapıp edip o sahneye çıkmaktı. Kendime *Madama Butterfly* 'in çocuğu rolünü uygun görmekteydim. Ne var ki, bu rolün benim gibi kazık kadar büyümüş sekiz yaşında bir kıza göre rol olmadığını anlamak istemiyordum bir türlü. Tabii, rol Tarık Leventoğlu'nun oğlu Hasan tarafından kapıldı ben de üzüntümü içime gömdüm. Sahneye çıkma arzum yine de sönmemişti. Allem kallem, sonunda Bizim Şehir'de başrol oynayan Muazzez İlgin (Kurdoğlu)'in gelin olduğu sahnede duvağını taşıyan kız olma şansını yakaladım. Damat Cüneyt Gökçer'di ve ben Cüneyt'e sıırılsıklam aşıkım. Onun bir tiyatro oyununda bile olsa başkasıyla evlenmesine razı olmam çok zordu. Yine de sahneye çıkmadan önce kızgın maşa ile

Mayıs 1943, bir temsil öncesi Ankara Halkevinde
(arka sıra soldan: Süleyman Tamer, Orhan Şaik Gökyay, Carl Ebert. Ön sıra soldan: Tarık Leventoğlu, S. Ali)

saçlarımın lüle lüle kıvrılması, beyaz organzadan karpuz kollu uzun kabarık etekli elbisemin içinde kendimi bir prensese benzetmem, Cüneyt meselesini bir süre unutmama yaramıştı. Opera sahnesine çıkma emellerim rolümü Hasan'a kaptırmakla sona ermiş sayılmazdı. Kuliste dolaşmama kimsenin ses çıkardığı yoktu. Belki biri bir gün beni farkeder yolundaki iyimserliğimi hiç yitirmiyordum. Makyajı ve kostümü ile bambaşka kişiliklere bürünen Türkiye'nin ilk opera şarkıcıları arasında beni en çok etkileyen ve biraz da korkutan, dev gibi cüssesiyle sahneyi ve kulisi dolduran bariton Nurullah Şevket Taşkıran'dı. İki perde arasında "hadi bacaksız, git bana büfeden bir gazoz al" dediği zaman dünyalar benim olurdu.

Fuar'daki temsiller ve provalardan arta kalan zamanda, Buca, Bornova ve Karşıyaka'daki tanıklara misafirliğe gidiyorduk. Annemle babam eğer beni erkenden yatağa yatırmaya karar vermedilerse bazı geceler birlikte Kordon'daki Şehir Lokantasına giderdik. Şehir Lokantasının özelliği açıkavada olması, yemek masalarının koskoca bir dans pistinin etrafını çevrelemesi ve Darvaş ile Julia adındaki çiftin akrobatik dansları ile gözleri kamaştırmaları idi. Sabahları bazen vapurla İnciraltı plajına gider denize girerdik. Ama İzmir maceramızın benim için asıl unutulmaz anısı kuşkusuz Efes'in keşfiydi.

Efes harabeleri babamı en az Kazdağı kadar ilgilendiriyor ve düş gücünü sınırsız besliyordu. Örneğin Çirkince öyküsünde Efes'le arasında kurduğu duygusal bağın ne kadar güçlü olduğunu şu sözlerden anlayabiliyoruz:

"Her İzmir'e gelişimde muhakkak bir kere uğradığım bu harabeler, sanki seneden seneye daha haraboluyor, binlerce yıl önce aralarında bazı insanların insanlar gibi yaşadığı mermerler bile, kendilerini asırlarca örtüp koruyan anlayışlı toprağın altından çıkarıldıklarına küsmüşçesine, kararır kirleniyordu. İçinde vücutları ve ruhları güzel insanların yetiştirildiği Gymnasium'un mozayikleri, şimdi birbirini kovalayan keçilerin tırnakları altında dağılmaktaydı. Coşkun bayramların, spor oyunlarının kutlandığı Hypodrom'un göbeğine muhacirler tütün ekmişler, kenarda kuru yapraklı bir çardağın altında sıtmadan titreyerek yatıyorlardı. Sayısı bir zamanlar bin üç yüzü geçen ve bugün elimize ancak elli kadarı gelebilen o harikulade tragedya ve komedya'nın oynandığı

tiyatronun geniş ve serin artist gardropları şimdi tek tük gelen seyyahlarla, buraya yerleşmiş olan birkaç aileye ve keçi çobanlarına kenef vazifesini görüyordu."

(S. Ali, "Çirkince", Sırça Köşk, İstanbul, Cem Yayınevi 1992, s.118-119)

Efes'te binlerce yıl önce yaşanmış olan uygarlık babamı çok heyecanlandırıyor, bu heyecanını Çirkince öyküsüne döktüğü gibi bana da aktarıyordu. Efes'e o yaz Alman hocalar ve aileleriyle birlikte gitmiştik. Türkiye'de yaşayan Almanlar zaten ülkenin belli başlı tüm antik kalıntılarını gezip dolaşıyorlar ve biz yerlilerden çok daha fazla şey biliyorlardı. Babam gibi meraklı bir yerli bulunca da onun peşinden ayrılmıyorlardı tabii. Ne var ki babam o yaz Alman'ları bir kenara bırakıp Efes'i benimle yaşadı ve bana yaşattı. Binlerce yıl önce sağlıklı ve güzel insanların civil civil yaşadığı, Ege denizi kıyısında aynı İzmir gibi rıhtımı olan, kitaplığında beynin, Gymnasiumunda bedenin geliştirildiği, tiyatrosunda binlerce kişinin birlikte ağlayıp birlikte güldüğü, Agora'sında Ege insanının tıpkı şimdi olduğu gibi güle oynaya keyifle alışveriş yaptığı bu kenti bana tarihiyle ve sanatıyla tüm canlılığıyla yeniden yaşatmıştı babam.

Kendi objektifinden S. Ali kitaplığının önünde

Filiz ile babası 1943 sonbaharında balkonda

YIL 1945 POLİTİK OLAYLAR

97

Kendi objektifinden Sabahattin Ali

1944 ve 45 yılları Sabahattin Ali'nin hızla politikaya angaje olduğu yıllardır. Nihal Atsız davası ve bu davayı izleyen olaylar S. Ali'yi özenle koruduğu aile, konservatuvar öğretmenliği ve yazarlık üçgeninin dışına çıkmaya ve doğrudan politik savaşa katılmaya zorlamıştı. 1945 yılının 1 Aralık tarihinde Cami Baykurt ile Yeni Dünya gazetesini çıkarmaya başladı. Olaylar birkaç gün içinde gelişti, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in çıkardıkları Tan gazetesi ve matbaası 4 Aralık 1945'de dönemin yöneticileri tarafından, desteklenen ve büyük olasılıkla yönlendirilen üniversite öğrencileri tarafından yıkıldı, parçalandı. Sabahattin Ali ise bu olaylardan kısa bir süre sonra 11 Aralık'ta Bakanlık emriyle alındı. Yani işine son verildi.

Bütün bu olaylar kuşkusuz evde konuşuluyordu. Ancak, küçük dünyamda benim için çok daha önemli olaylar cereyan etmekteydi. Ankara Radyosunda her Cumartesi yayınlanan Ayşe Abla'nın Çocuk Kulübüne gidiyor, koroda şarkı söylüyor, radyofonik çocuk oyunlarında başrolleri canlandırıyor ve benim yaşımdaki tüm çocuklar tarafından bir radyo yıldızı olarak tanınmanın dayanılmaz ve önlenemez mutluluğunu yaşıyordum. Babam da küçük kızı ile iftihar ediyor, kendi başına radyoya gitmesine, arkadaşları ile gezmesine hatta sinemaya gitmesine bile izin veriyordu.

Ayşe Abla'nın (Neriman Hızır) Çocuk Kulübü hiç kuşkusuz bizler için beş yıllık ilkokul öğreniminden bile daha çok yararlı olmuş eşi bulunmaz bir okuldu. Çocuk Kulübü korosunda iki, üç hatta dört sesli şarkı söylemesini bize öğreten müzik teorisi ve eğitim müziği uzmanı Halil Bedii Yönetken, çok yetenekli bir müzisyen olan kemancı ve piyanist Erdoğan Çaplı, sonradan elektronik müziğin öncüleri arasında yer alacak olan besteci-piyanist Bülent Arel, piyanist ve timpanist Tarık Bulut abilerimiz çoğumuzun içine ya müzik ya da tiyatro aşkı sokarak sanata uzanan o meşakkatli ama tadına doyum olmayan yola girmemize neden olmuşlardı. Ben kendi özel yaşamımla o denli dopdoluydum ki babamın o sıralar neler yaşadığını hiç anımsamıyorum.

Evet, dostlar evlerde toplanarak hararetli tartışmalar yapılıyorlardı. Ortada çok elektrikli bir hava vardı. Herkes endişeliydi. İkinci Dünya Savaşını müttefikler kazanmış Nazi Almanyası kaybetmişti belki ama zamanın hükümeti tercihini Faşizm'den yana koymaya devam ediyordu. Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif gibi bilim adamlarını komünist ilan edip, üniversitedeki kürsüleri kaldırmaya, hatta onları yıldırarak yurtdışında yaşamaya zorluyorlardı. Babam sık sık İstanbul'a gidiyor, yeni bir gazete çıkarma projesinin sözü ediliyordu.

Şair Mustafa Seyit Sütüven ile Akçay'da

1946 YAZI

101

O yaz babam Çengelköy'de bir yalının deniz üstündeki iki odasını kiraladı. Yalının büyük salonunu ve mutfağını evsahiplerimizle birlikte kullanıyorduk. Evsahibimiz Edibe hanımın kızı Samiye hanım da bitişik yalının sahibiydi. Samiye hanımın kocası tam paşa olacakken terfi edememiş ve depresyona girmiş. Hiç ortalıklarda görünmezdi. Edibe hanımın kocası da eski bir asker, her ne hikmetse onun da varlığı ile yokluğunu kimse farketmezdi. Yalının iki katlı selamlık bölümünün üst katında Cemil Bey'le karısı ve kızı otururlardı. Cemil Bey'in alkolik olduğu söylenirdi. Her gece eve geç saatte ve zilzurna sarhoş gelir, karısı ve kızı tarafından eve alınmayınca yakası açılmadık küfürlerle karısı ve kızını orospulukla suçlar, gürültü kesilmeyince ev sahipleri araya girer ve ortalığın yatışması için Cemil Bey'in karısına kapıyı açıp kocasını eve alması için yalvarılırdı. Ertesi sabah Cemil Bey sanki bir gece önce ortalığı birbirine katan başkası imiş gibi gayet sakin ve kibar babamla selamlaşır hatta birlikte bir sabah kahvesi içmeyi teklif eder, yine, dün akşam orospulukla nitelediği karısı ve kızının bir bakıma bu suçlamayı hak edecek kadar aşırı makyajlı ve süslü püslü sokağa çıkmalarına hiç tepki göstermez, sessiz sedasız balığa giderdi. Ne iş yapardı Cemil Bey kimse bilmezdi.

Mutfaktaki iki göz havagazı ocağı annemin kâbusuydu. Ölü gözü gibi fersiz yanan bu iki ocağı bir de ev sahipleriyle paylaşıyor olması annemi deli eder, sırf bu yüzden mutsuz olurdu. Babamın o günlerde havagazı ile filan fazla ilgilenecek durumda olmadığını şimdi daha iyi anlıyorum. Annemin serzenişleri karşısında bana "hadi gel Filiz, anan karı sinirli, biz gidip iskelede yemek yiyelim seninle" der ve beni iskeledeki Rum meyhanesine götürürdü. Meyhanenin mutad müşterilerinden biri de Atatürk'ün yaverlerinden Cevat Abbas'ın kızı Nejla hanımdı. Nejla, o zamana göre tam anlamıyla sıra dışı yaşayan bir kadındı. Sanırım iyi eğitim görmüş, yabancı dil bilen ama annemin tabiriyle biraz "bohem" bir kadın. Pantolon giyen, uluorta sigara içen, erkeklerle erkek erkeğe gibi küfürle konuşan, meyhaneye tek başına gelip rakısını içen bu apaş kadınla sohbet etmeyi, tıpkı Cemil Bey'le ya da Rum balıkçılarıyla sohbet etmeyi sevdiği gibi severdi babam. Bazı akşamlar güneş batmadan önce babamla ben yatak odamızın penceresinden dışarı bacaklarımızı uzatır, oltalarımıza daha önceden toplayıp ayıkladığımız midyeleri takar ve aşağı sallandırırız. Oltalarımıza horozbina, kayabalığı ve gelincik gibi rengarenk ama yenecek cinsten olmayan balıklar takılırdı. Biz de bu zavallı hayvancıklarla bahçedeki kedileri beslerdik.

Yüzmeyi, yani ayaklarım yere değmeden derin sulara yüzmeyi de Çengelköy'ünde öğrendim. Babam beni sandaldan denize bırakır, akıntıya karşı "yüz bakalım" derdi. Herhalde bu tür yüzme eğitimi de Alman'lara mahsus olmalıydı. Ne var ki bu drastik sistemin bana hiçbir zararı olmadığını itiraf etmeliyim. Denizden hiç korkmadım ve daha sonraki yıllarda lisanslı yüzücü bile oldum. Kürek çekmeyi de babamdan öğrendim. Kandilli'nin akıntı burnuna kadar kürek çeker, akıntıyı aşmaya çalışır ama her seferinde akıntıyı yenmeyi başaramadan geri dönerdik. Annemin, tek evladının boğazın soğuk ve derin sularına atılıp yüzdürülmesi, hızla akıntıya kapılan sandallarda gezdirilmesinden pek hoşlanmadığını, babamın bu aşırılıklarından şikayetçi olduğunu biliyor fakat babamla birlikte maceralar yaşamaya bayılıyordum.

Çengelköy'deki en samimi arkadaşım Gülseren'in kıpkızıl saçları vardı. Gülseren'le dere tepe dolaşır, Vahdettin'in köşküne kadar çıkar, Havuzbaşı'na uzanır, ip atlar, sek sek oynar, gündelik gezimizi deniz kıyısındaki Yeşil Park gazinosunda sona erdirirdik. Yeşil Park'ta gündüzleri Çengelköy'ün tüm haylaz çocukları toplanır, ismarladıkları çay, kahve ve gazozun yanında beraberlerinde getirdikleri yiyecekleri tüketmekte olan büyüklerine ayak bağı olmadan yaramazlık ederlerdi. Ama asıl cümbüş akşamları başlardı. Çengelköylüler için yaz akşamlarının vazgeçilmez eğlencesi Yeşil Park'taki saz, fasıl ve tuluat programlarıydı. Önce kadınlı erkekli saz ve fasıl heyeti tıpkı ressam Cihat Burak'ın resimlerinde olduğu gibi sahnede yerini alırdı. Kadınlar tombul bacaklarını çapraz geçirerek ayak ayak üstüne koyup, beyaz tombul gerdanlarını kıra kıra şarkıları geçerken, saz heyeti üyeleri udlarının, tamburlarının üzerine abanarak, arada bir alınlarına düşen briyantınli perçemlerini hiç düzeltmeden trans halinde icra-ı sanat eylerlerdi. Daha sonra sahneyi asıl hanende alır, ağzını her açışında pırıl pırıl parlayan altın dişlerini göstere göstere ve avaz avaz günün moda şarkılarını söylerdi. "Hicran gene hicran mı bu aşkın sonu söyle..." veya "şeker alalım, şeker alalım, köyümüze gidelim, nikah olalım.." gibi şarkıları bütün yaz dinleye dinleye ezberlemiş ve bir daha da hiç unutmamıştım.

Ağustos ayında sünnet düğünleri başlardı. Yeşil Park'da hemen her gece birkaç oğlan çocuğunun sünneti yapılıyor, hokkabazlar, cambazlar, ortaoyuncular geliyor, sünnet çocuğunun başında yeri göğü inletip, şamata yapıyor, tepiniyorlardı. Meğerse, sünnet çocuğunun uyumaması gerekirmiş. Uykusunda çiş gelirse, pipisi acırmış. Bizim komşu

Samiye hanımın oğlu da sünnet olunca bu sünnet konusu iyice canımı sıkmaya başlamıştı. Oğlanların pipisi olduğunu biliyordum da neden kesildiğini ve neden pipileri kesildi diye düşün dernek yapıldığını bir de üstelik kendilerine kol saati, dolmakalem ve hatta bisiklet gibi pahalı armağanlar alındığını hiç mi hiç anlamıyordum.

Oğlan çocukların kızlardan farklı olduklarını ve hem onların kızlara hem de kızların oğlanlara gösteriş yaptıklarının da farkındaydım. Ben de örneğin komşu yalıda kiracı olan İskender'i beğeniyor ve ona kendimi göstermek için yatak odamızın penceresinden denize balıklama atlayarak atraksiyon yapıyordum. Ne var ki benim bu su perisi gösterilerimin İskender'e yönelik olduğunu anlayan annem pencereden denize atlamamı yasaklayarak İskender ile aramda filizlenebilecek muhtemel duygusal heyecanı, daha çocukcağz olanı biteni farkedemeden önleyivermişti.

Cumartesi günü sandalla Beylerbeyi hamamına giderdik annemle. Hamamda annem önce uzun saçlarımı iyice yıkar, vücudumu bir güzel keseler, sonra havlulara sararak soğukluğa çıkarırdı. Benim için hamam faslının bütün hafta heyecanla beklenen anı gelip çatmış olurdu işte o an. Doğan Kardeş dergisini okuma saati gelmiş demekti. İyice yıkanıp, paklanıp, dinlenip, Doğan Kardeşi bir uçtan öteki uca okuduktan sonra yine sandalla dönerdik Çengelköy'üne.

1946 yılı yaz aylarında Halet Çambel ile Nail Çakırhan Kandilli'de Saylan Bey'in evinde kiracı idiler. Saylan Bey, Dr. Türkân Saylan'ın babası. Türkân tifo geçirmiş, saçları dökülmüş, yeniden çıkan saçları da kıvrıkcık. Ben o sıralarda sıkı sıkıya örülse bile hemen dağılan dümdüz saçlarımdan çok şikayetçiyim. Kıvrıkcık saç sahibi olmak için tifo olmaya bile razı olabilirim. Halet ve Nail'in evine kadar yürüyoruz bazı akşamlar. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren ve Mehmet de geliyorlar oraya. Bedri Rahmi'nin sevgilisi heykeltraş Mari'yi de anımsıyorum. Kandilli burnundan bembeyaz mayosuyla denize giriyor. Çok çekici bir güzelliği var Mari'nin. Mari çok genç öldü. Babam, Mari'nin ölümünü 3 Kasım 1947 tarihli mektubuyla haber veriyor anneme:

"Zavallı Mari'nin geçen Salı günü öldüğünü berhalde duymuşsundur. Pek üzüldüm..."

(Sabahattin Ali, yay. haz. F.A.L.- A. Ö. s.228)

SONUN BAŞLANGICI VE MARKO PAŞA

105

Sona doğru Filiz, Aliye ve Sabahattin... 1947 mor salkımlar yine açmış balkonda

Yaz sonu Ankara'ya nasıl döndüğümüzü pek anımsamıyorum ama babamın gazete çıkarmak üzere İstanbul'da kalacağını ve ben ilkokulu bitirince de annemle birlikte İstanbul'a taşınacağımızı biliyorum. Açıkçası babamın bakanlık emrine alınmasının üstelik bir de İstanbul'da gazete çıkaracak olmasının önemini kavramış değilim henüz. Ancak, Marko Paşa macerasını babamın anneme yazdığı mektuplarla adım adım izleyebiliyorum bugün.

"13 Kasım 1946 Sevgili Aliye, İstanbul'a selametle geldim Mürettiphanenin yoluna konmasına uğraşıyorum. İşler fena gitmiyor. Marko Paşa'yı belki on güne kadar çıkarabileceğiz..."

"26 Kasım 1946 Sevgili Aliye, Mektubunu da, kartını da aldım. Çok meşgul olduğum için biraz geç cevap veriyorum. Gazeteyi herhalde aldın. Arkadaşlar ne diyorlar? Bu iş beni bir hayli yordu. Hele dün, yani gazetenin çıktığı Pazartesi sabahı çok alçakça bir oyunla karşılaştık. Gazeteyi İstanbul'a ve Ankara'ya tevzi işini üzerlerine alan bayiler, son dakikada sabotaj yaptılar. Biz bu gazeteyi dağıtmayız! dediler. Bunun üzerine Aziz Nesin ile ben gazeteleri toplatıp kendimiz tevzi ettik. Bununla beraber Marko Paşa bir gün içinde satıldı. Herkes tarafından aranıyor, fakat mevcudu kalmadı. Zaten 6000 nüsha basmıştık. İkinci nüshayı daha fazla basmayı düşünüyoruz.... Ben Aralık ayının ortalarına doğru Ankara'ya döneceğim. Şimdilik işleri tek başına Aziz Nesin'in üzerine bırakmama imkan yok. Henüz siyasi bakımdan da, mizah seviyesi bakımından da kontrole muhtaç. Hiç olmazsa dört nüshayı ben çıkaracağım."

(Sabahattin Ali, yay. haz. F.A.L. - A.Ö. s. 202-203)

Marko Paşa'nın basın tarihimizde eşi benzeri olmadığı söylenir hep. Aziz Nesin'in babama yazdığı tarihsiz bir mektuptan anladığımıza göre gazetenin sekizinci sayısı 34 bin basmış. Yani sekiz sayıda 6 binden 34 bin'e yükselen inanılmaz bir tiraj. Muhalif bir mizah gazetesinin ulaştığı bu tiraja ek olarak gazetenin halk tarafından kapışılması iktidardakileri telaşa düşürmüştü doğal olarak. Zaten beklenen tepki de gelmekte gecikmedi. Şerif Hulusi'nin babama yazdığı 21 Mart 1947 tarihli mektuptan işlerin nasıl sarpa sardığını anlıyoruz:

"İki gözüm Sabahattin Ali... sana üzülecek bir haber vereyim. İstanbul Emniyet Müdürlüğü dün sabah Marko Paşa İdarehanesinde ve Stad matbaasında araştırmalar yapmış. Mevzuu da Aziz'in yazmış olduğu "Nereye gidiyoruz?" broşürü imiş... Dün sabah iki polis Aziz'i aldı götürdü. Bu mektubu saat 16'da yazıyorum. Yedi saat olduğu halde, hâlâ Aziz gelmedi... Stad matbaasını tekrar açmışlarsa da, Sacit'ten broşürleri ve Marko Paşa'yı basmamak hususunda teminat istemişler... Haluk (Yetiş), (mim) Uykusuz, Mücap (Ofluoğlu) ve ben gözlerinden öperiz..." (Sabahattin Ali, yay. haz. F.A.L. - A.Ö. s. 214-215)

Haluk Yetiş babama sonuna kadar sadık kalmış çok yürekli bir idare müdürüydü. Aziz Nesin içeriye alınınca Şerif Hulusi ile birlikte Marko Paşa'yı tüm engellere karşın çıkarma savaşına girmişlerdi.

Haluk Yetiş, 24 Mart 1947 tarihli mektubunda diyor ki:

"Sabahattin bey.... Aziz'den henüz haber alamadık. Maamafih, bugün veya yarın bırakılma ihtimali var. Öğrendiğime göre, maksatları Marko Paşa'nın neşrini sekteye uğratmakmış. Her ne ise şimdi ben, bu hafta için Marko Paşa'yı çıkarmaya gayret edeceğim. Ümit yüzde doksan, makine ile dizmek şimdilik imkansız. El dizgisi ile hiç olmazsa 25-30 bin olsun basacağım.."

1 Nisan 1947 tarihli mektupta ise, durumun vahametini korumakta olduğu anlaşılıyor:

".... bütün uğraşmalara rağmen henüz Marko Paşa'yı çıkarmak mümkün olmadı. Bazı yeni birtakım usulleri denemekle meşgulüz. Bugün klişe usulünü deneyeceğiz. Eğer muvaffak olursak yazı dizme meselesinden kurtulmuş olacağız. O da olmazsa belki de mimeografla basacağız... Bir mahkeme davetiyesi geldi. Ben o sırada idarede olmadığım için ne mahiyette olduğunu anlayamadım. Galiba Falih Rıfkı davasına ait.... Haluk Yetiş.."

(a.g.e. s.216-217)

Sonunda gazete klişe ile 43 bin adet basılır. Ne var ki bu arada Aziz Nesin'in yazdığı bir yazıdan dolayı gazetenin sahibi olan babam mahkûm olmak üzeredir. 25/6/1947 tarihinde cezası kesinleşir ve Üsküdar Paşakapısı cezaevine yollanır. Haziran 1947 tarihli mektubunda olanları sakın sakın anlatır babam:

"... Sevgili Aliye, ben dün İstanbul cezaevinden Üsküdar cezaevine nakledildim. 10 Eylül'de çıkacağım... Zekeriya (Sertel) benimle alakadar oldu ve yatak, yorgan, her şey gönderdi. Şimdi onlar Polonez köyüne gittiler, bir iki haftaya kadar dönecekler. Bana dedi ki, 'Aliye hanımla Filiz gelsinler, onlara bizim evde bir oda vereyim. Sen çıkıncaya kadar otursunlar!' Size Yıldız'ın yahut Sevim'in odasını verecek. Çok rahat edersiniz... her şey düzelir, hele Filiz hiç üzülmesin.... Sevgili, bir tane Filizim... tabii sınıfını pek iyi derece ile geçtin. Müsamereniz nasıl oldu? Radyoya gidiyor musun? Yakında sizi İstanbul'da bekliyorum. Moda'ya gelince sık sık bana da gelirsiniz. Binlerce defa gözlerinden, yanaklarından öperim."

(a.g.e. s.223-224)

1947 ile 1948 yılları arasında babamın anneme hapisneden veya saklanırken yazdığı mektuplarda, başındaki büyük dertlerin ipuçlarını ancak satır aralarında okuyabiliyor insan. Mektuplarda umutsuzluk veya isyan duyguları hiç belli değil. O her zamanki gibi annemin ve benim hayatımı uzaktan da olsa sevgi ile düzenlemekle meşgul. 5 Haziran 1947 tarihli mektubunda uzun uzun direktifler veriyor anneme ve diyor ki:

"Sevgili Aliyeciğim... Birkaç gün evvel sana elli lira yollatmıştım. İki gün evvel de iki yüz lira daha gönderttim. Bunlarla ev kirasını, elektrik parasını ver, ikinci yataklı ile gel... Bana sık sık Mehmet Ali Aybar da uğruyor. Sen buraya gelince Filiz'le beraber birkaç gün de onlarda kalırsın, Aliye teyzem (Aybar'ın annesi) pek memnun olur. Mehmet Ali'nin karısı da çok kibar bir kadın. Beraber denize filan gidersiniz. Yakında seni de, sevgili ruhum Filiz'i de İstanbul'da görmeyi ümidediyorum. Zekeriya beyler sizi hapishaneye getirirler, yolu öğrenirsiniz."

(a.g.e. s.225-226)

Moda'ya, Zekeriya ve Sabiha Sertel'in evine geldik sonunda. Moda burnundaki bu iki katlı ev benim için Hollywood filmlerindeki modern evler kadar göz kamaştırıcıydı. Her zamanki gibi hayal gücüm son hızla çalışmaya başlamış ve Serteller'in evi, bu eve gelen gidenler, komşular ve Modalılar etrafında binbir türlü fantazi yaratmaya başlamıştım bile. Aslında Serteller'in durumu da pek parlak değildi o günlerde. Tan matbaası parçalanmış, polis suçluları cezalandıracağına Sabiha hanımla Zekeriya beyi suçlu ve

Birlikte son fotoğrafımız, Paşakapısı Cezaevi avlusunda 1947

tahrikçi [tıpkı yıllar sonra Sivas olaylarında Aziz Nesin'in başına geldiği gibi... tarih besbelli tekerrür ediyor] ilan etmiş, haklarında davalar açılmıştı. Evdeki hava ilginçti. Benimle ve annemle Zekeriya bey ilgileniyor, Sabiha hanım daha mesafeli duruyordu. Kafası sürekli siyaset meseleleri ile doluydu Sabiha hanımın. Eve gelenlerle fikir tartışmaları yapan da oydu. Zekeriya bey ise çok şakacı, sevgi dolu, muzip ve candan bir insandı. Amerikan usulü kahvaltı ve greyfurt denilen meyve ile ilk kez Serteller'in evinde karşılaşmıştım. Greyfurt ortadan ikiye bölünüyor, keskin bir bıçakla dilimlerin arası kesiliyor, üzerine toz şeker serpiliyor ve dilimler tatlı kaşığı ile çıkarılıp afiyetle yeniyordu. Zekeriya beyin beni alıstırdığı ikinci antika gıda türü de domates suyu ile süt karışımıydı. Her sabah Zekeriya beyi kırmamak için bu acaip karışımı içmeyi kabulleniyordum.

Babamı ziyarete Paşakapısı cezaevine nasıl gittik hiç ama hiç anımsamıyorum. Cezaevi avlusunda üçümüzün birlikte görüldüğü iki poz fotoğrafa ne zaman baksam içim feci burkudur. Babamın saçları bembeyaz olmuş, besbelli epey kilo vermiş ki o benim tombul babamın beyaz keten elbisesi üzerinden dökülüyor sanki. Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel'in anılarını okuyunca neden o günleri anımsamak istemediğimi daha iyi anlıyorum şimdi. Cezaevi müdürünün odasında karşılıyormuş bizi babam, sonra da beni kucağına alıp öpüyor, kokluyor ve ağlıyormuş. Benim çocukluğumun tek kahramanının, dünyadaki tek hayran olduğum adamın ağlaması, tutsak bir kuş gibi demir parmaklıklar arkasında hapsedilmesi, saçlarının bembeyaz olması, zayıflaması kimbilir beni nasıl etkiliyordu ki artık iyiden iyiye hayal dünyamda yaşamaya başlamıştım o yaz.

Herhalde beni ve annemi oyalamak için olsa gerek Zekeriya beyler yine Polonez köye gitmeye karar verdiler. Vâlâ Nurettin'le Müzehher teyze, Kemal Salih Sel, karısı, kızı ve oğlu, Zekeriya beyler, annemle ben ve Zekeriya beylerin emektarı İclal hep beraber Beykoz'dan bir sırık arabasına bindik ve tozlu yollarda bana saatlerce sürdü gibi gelen bir yolculuktan sonra masal kitaplarımda resimlerini gördüğüm Avrupa köylerine benzer bir köye geldik. Madam Wanda'nın iki katlı evinde kalıyorduk. Büyükler kırdaki bayırda uzun yürüyüşler yapıyor, benim hiç anlamadığım ve fena halde sıkıldığım siyasi konuşmalarına devam ediyorlardı. Beni öğle uykusuna yolluyorlar, akşam yemeğinden sonra da erkenden yatırıyorlardı. Bütün bu haksızlıklar! karşısında ama herhalde asıl babamın başına gelenler dolayısıyla içime gömdüğüm kızgınlıkla garip davranışlarda

bulunan bir çocuk olmuştum. Kemal Salih Sel'in kızı Suna'yı kısıkanıyor, oğlu Haluk'a aşık oluyor, içimde kaynayan bu duyguları huysuzluklarla ve şimdiki analizlerime göre çeşitli davranış bozukluklarıyla dışa vuruyordum. Büyüklerin beni anlayacak halleri yoktu, onların dertleri kendilerine yeterdi, bir de Sabahattin'in şımarık kızı ile uğraşmak canlarını sıkıyor olacak ki benim terbiyemle İclal'in ilgilenmesine karar verdiler sonunda, bir keresinde de odamdan çıkmama cezası bile aldım. Kendi kendime bile itiraf edemediğim kötü duyguları bastırabilmek için Polonez köyde ilk kez karşılaştığım yepyeni ve hiç de tanıdık olmayan Polonya kültürü üzerine kafamda binbir çeşit senaryolar, öyküler, olaylar yaratıyor ve bu hayallerle oyalanıyordum.

Moda'ya döndüğümüzde, evin bitişiğindeki Moda Palas otelinde Polonez köylü genç delikanlıların garson olarak çalıştıklarını öğrendiğimde kafamda geliştirmekte olduğum Polonya hayalleri iyiden iyiye dallanıp budaklanmış hatta gizli gizli öyküler yazmaya bile başlamıştım. O yaz, Zekeriya bey ile Moda Kulübünün raftından denize girmek ve eve dönünce bezik oynamak, ya da sabahları erkenden uzun doğa yürüyüşlerine çıkmak gibi çok hoşlandığım şeyler de yaptım Moda'da.

Okul açılmadan Ankara'ya döndük, öyle sanıyorum babam daha çıkmamıştı hapishaneden. Marko Paşa kapatılmış, yerine önce Malum Paşa, o da kapıtılınca Merhum Paşa çıkmıştı. Hiç yılmıyorlardı ama başları da beladan kurtulmuyordu. Babam direnmeye devam ediyor ve anneme 3 Kasım 1947 tarihinde yazdığı mektupta:

"Çok sevgili Aliye, bugün Pazartesi. Henüz mahkemelerden bir haber yok. Gazetenin para işleriyle uğraşıyorum. Vaziyeti düzeltebilirim on beş güne kadar "Ali Baba"yı çıkaracağım. Şimdilik Mehmet Aliler'deyim. Dün Pazar günü hiç sokağa çıkmadım. Vâlâ ile Müzebber geldiler. Sana çok selamları var. Nevin Akkaya da selam söyledi. Hep Filiz'den bahsedildi, nasıl, sıbhati yerinde mi? Yemek yiyor mu?" diyordu.

(a.g.e. s. 228-229)

10 Kasım tarihli mektubunda ise:

"... bu hafta Merhum Paşa çıkmadı, çıkmayacak... iki haftaya kadar Ali Baba'yı çıkaracağım. Çünkü paşalar karışıkça satış düştü, ziyan etmeye başladık. Çok sıkıntılı vaziyetteyim. Yarın sana 100 lira göndereceğim. İdare et. Zaten sen, ben söylemeden de idare edersin ya, çünkü benim idareli, sevgili karıcığımın. Bu fena günlerde yalnız seni

Maya Galerisinde bir sergi açılışı
(arka sıra soldan: S. Ali, Fikret Adil, Eren Eyüboğlu, Vâlâ Ebuzziya, (Alev Ebuzziya'nın annesi)
Ön sıra soldan: Adalet Cimcoz, Bedri Rahmi Eyüboğlu)

ve Filiz'i düşünerek kuvvet buluyorum.... ben bazen Mehmet Ali Aybarlar'da, bazen Mehmet Ali Cimcozlar'da kalıyorum..." diyor.

(a.g.e. s.229)

Bu arada "Adaleti tahkir" davasında sorgu hakimi evrakı Ağır Ceza Mahkemesine vermiş ve babamın hakkında tevkif kararı çıkmış. Babam da nasıl olsa ilk celsede beraat edeceğine emin olduğundan boşu boşuna hapis yatmamak için izini kaybettirip İzmir civarına seyahate çıkmış. Nerelere seyahat ettiği anlaşılmaz diye bize mektup yazmayacakmış. "*Merak etmeyin, acı patlıcanı kırağı çalmaz*" diyor ama artık tehditler, sabotajlar ve gırtlığa kadar girilen borç yüzünden gazete çıkamıyor, aranıyor, yakalanmamak için izini kaybettirmeye çalışıyor, eşin dostun yardımına muhtaç ve dört bir taraftan kısıtılmış durumda. Mektuplarında moral çöküntüsünü gizleyemiyor artık.

24 Ocak 1948 tarihli mektubunda ilk kez umudunu yitirmek üzere olan bir insanın çaresizlik içindeki çırpınışlarına tanık oluyoruz:

"... hayatımda hiç bugünlerdeki kadar sıkılmamış ve imkansızlıklar içinde çırpınmamıştım.... sizi düşünmekten deli olacağım. Filiz yaşında yabut ona yakın bir çocuk görünce elimde olmadan gözlerim yaşıyor..."

(a.g.e. s.235-236)

Para sıkıntısı son haddine varmışken Amerika'dan gazete için getirttiği ve gümrük resmini veremedikleri baskı makinasını Ocak 1948'in sonuna doğru Rüştü Diktürk'e devren satmış ve borçlarını ödemişti.

(Asım Bezirci, Sabahattin Ali, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979)

27 Ocak 1948 tarihli mektupta makinenin satışını müjdeliyor babam anneme:

"... bugün makine parasından bir miktar alabilmek mümkün oldu, acele borçları ödedikten sonra derhal size 900 lira gönderdim.... Sevgili Filiz, senin Doğan Kardeş abonesini 6 ay daha yenilettim. Başka bir isteğin varsa bana yaz. Seni on milyon kere öperim."

(a.g.e. s.236)

Ancak babamın durumu ciddiyetini korumakta. Kapana kısılmıştır artık. Gazeteyi çıkarması mümkün değil, hakkında kesinleşmiş ya da kesinleşecek mahkumiyet kararları var. Kısaca, işsiz, özgürlüğü her an elinden alınacak gibi, eli ayağı bağlanmak üzere. Son çare yurt dışına gitmek. Ancak pasaport alması olanaksız. O halde tek bir çıkar yol kalıyor, o da kaçmak. Arkadaşı Adalet Cimcoz ve eşi avukat Mehmet Ali Cimcoz'un babamın kaçma planlarından haberleri olmasa bile ona kaçma yolunu kolaylaştıracak planda yardım ettikleri kesin. Modalı Melek Celal Sofu adında zengin ve sanatsever bir hanım arkadaşlarının kamyonunu çalıştıracak babam. Melek hanımın başına bir iş gelmesin diye kamyonun kaydı Adalet Cimcoz'un üzerine yapılıyor ve babam nakliyeciliğe başlıyor.

1948'in Şubat ayında babam kamyonla Ankara'ya geldi. Önce tanıyamadım onu. Sırtında içi kürklü meşin ceket, başında yine içi kürklü kulaklıklı meşin papak, ayağında çizmeler, tam bir seyyah kılığı yani. Babam bu yeni rolünden epey keyif alıyorsa

benziyor. Birlikte Hergele meydanında bir yerlere gidiyoruz, Urfa'ya gidecek mallarla ilgili birileriyle görüşüyor, karlara bata çıka eve dönüyoruz. Babamla birlikteyim diye uçuyorum. Yeni bir maceranın eşiğindeyiz sanıyorum ve çok mutluyum. Babam, meşin ceketini ve kalpağını bana giydirip fotoğraflarımı çekiyor. Urfa tarafına mal götürmek üzere yola çıkıyor. Onu bir daha hiç görmeyeceğimi nerden bilebilirim? İstanbul'dan yazdığı son mektubun tarihi 13 Mart 1948.

"Çok sevgili karıcığım, bin bela ile bir haftada İstanbul'a gelebildim. Kızılcahamam ile Düzce arasında, yani Bolu dağı ile Gerede havalisinde çok perişan olduk. Kara saplanıp gece dağ başlarında kaldık, şoför mahallinde uyuduk, az daha donuyorduk. Üstelik İzmit dağımı da kar sarmış, burdan geçerken makas yani yay kırdık. Demirci çingeneler bulup üstün körü bir tamirle yola devam edebildik..... neyse, havalar düzelip yollar açılincaya kadar İstanbul'da kalıp çalışacağız. Bakalım iş çıkacak mı, kazanabilecek miyiz. Yarın Kadıköy tarafına geçip bütün gün ev arayacağım.... Sen mektubu Adaletlere yaz..."

(a.g.e. s.237)

Bütün gün ev arayacağım diyor. Acaba yurt dışına kaçmayı planlamıyor mu? Yoksa annem şüphelenmesin, merak etmesin diye mi bizi İstanbul'a taşınma masallarıyla avutuyor. Cimcoz'lara yazdığı 28 Mart 1948 tarihli mektuba *"Bu mektubu aldığınız zaman ben bir müddet için ortadan yok olmuş olacağım"* diye başladığına göre kamyonculuk bahane. Güneydoğu sınırını denediği ama buradan kaçamadığı düşünülebilir. Şimdi de Batı sınırını deneyecek. Babam son yolculuğuna çıkmadan önce bize gönderdiği son mektubun içine son çektiği fotoğrafları da koymuş. Hepsinin arkasına da bir şeyler yazmış.

"Osmaniye çamurunda bir kamyonun halı ve bizim şöför Salim efendi..", "Urfa'da, kaledeki sütunların dibinde büyük patron ve meşhur seyyah S. Ali bey..", "Fırat kenarındaki Birecik'te Volga mahkumları..."

Bu fotoğrafta Fırat üzerinde karşıdan karşıya araç taşıyan kayıkları kıyından çeken insanlar görünüyor; benim kalpaklı resmimin arkasına da *"alaca karanlıkta Kafkasyalı bir prenses.."* diye not düşmüş; son fotoğrafta oldukça havalesi deri yüküyle makas kırmış kamyon görünüyor, babam arkasına *"İzmit civarında Denizli köyünde makası kırık garip De Soto"* diye yazmış.

Sondan bir önceki yolculuk. Urfa, Şubat 1948

SON YOLCULUK

117

Bundan sonra olanlar bugün de esrarını koruyor. Babam, Edirne'ye peynir yüklemeye gidiyor hesapta. Ancak yanına şöför muavini olarak Ali Ertekin diye birini alıyor. Ali Ertekin Yugoslav göçmeni, ordudan silah kaçırdığı gerekçesiyle astsubaylıktan atılmış biri. Bulgaristan'a adam kaçırdığı hatta Emniyetle ilişkisi olduğu sonradan ortaya çıkan bilgiler arasında. Ali Ertekin olay ortaya çıktıktan sonra sorgu yargıçlığında verdiği ifadede:

"Kızılcadere köyünde kamyonundan indiklerini, şöför Salim'i geri gönderdiklerini, gece Üsküp ile Yündolan arasında Sazara köyü istikametine yürüdüklerini ve işte bu sırada Sabahattin Ali'nin Marko Paşa gazetesinin sahibi olduğunu, Bulgaristan'a geçerek oradan da Moskova'ya gideceğini öğrendiğini..."

(Gerçek gazetesi, 22 Şubat 1950)

söylüyor. Bu durumda milli hislerinin galeyana geldiğini, birdenbire iradesini kaybettiğini ve elindeki sopa ile kitap okumakta olan Sabahattin Ali'nin kafasının sol tarafından yüzüne doğru şiddetle vurduğunu itiraf ediyor Ali Ertekin. Ifadesine

118

".. suratı, gözlüğü, kulağı kan içinde kalmıştı, arkasından aynı yere şiddetle bir daha vurdum. Bu iki darbeden sonra Sabahattin Ali sol tarafına doğru yere yıkıldı. Ağzından burnundan kanlar boşandı. Dikkat ettim. Hafif hafif nefes alıyordu. Bu defa üçüncü bir darbeyi ensesine vurunca nefesi tamamen kesildi. Ölmüştü."

(a.g.e.)

diyerek devam ediyor. 2 Nisan 1948, Sabahattin Ali kitap okurken öldürülmüş ve öldüğü yerde, dere yatağında öylece bırakılmış. Babamdan haber alamamamız annemi çok tedirgin etmiyor, Rasih Nuri Ileri eliyle gönderdiği mektupta babam

".. bu mektubu aldığın zaman ben İtalya, Fransa veya İngiltere'de olacağım. Filiz'in okulu bitince sizi yanıma aldıracağım.."

dediğine göre meraklanacak bir şey yok. Ben Haziran'da Mimar Kemal İlkokulu'nu bitiriyorum. Diploma törenimiz çok güzel geçiyor. Annemin diktiği pembe organza tuvaletim ile Johann Strauss'un valsleri eşliğinde peri kızları gibi dans ediyorum. Sonra da milli giysilerimizle Tamzara ve Harmandalı oynuyoruz. Sükse bin beş yüz. Ne var ki ilk kez yaz tatilini Ankara'da geçiriyoruz. Ne kadar bunaltıcı bir yaz bu...

Sabaharda Ankara Kız Lisesi'ne kaydımı yaptırıyor annem. Babamdan hâlâ haber yok. Okulda özellikle İngilizce dersim çok iyi, hocam Lamia hanıma bayılıyorum. Okulun müdürü Perihan hanım babamın İstanbul Yüksek Muallim Okulundan arkadaşı, beni kolluyor o da.

Yanılmıyorsam 1949 yılının Ocak ayı. İngilizce dersi yaparken sınıfa Lise I öğrencisi koşucu Üner Teoman giriyor ve Lamia hanımın kulağına bir şeyler fısıldıyor. Gazeteciler gelmiş, avluda beni bekliyorlarmış, babamla ilgili bir konu varmış. Üner Teoman'la avluya çıkıyorum. Gazeteciler bana bir şey söylemeden aniden fotoğraflarımı çekmeye başlıyorlar. Rüyada gibiyim.

O akşam eve iki genç gazeteci gelip anneme "Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a kaçarken öldürüldüğü iddia ediliyor ama doğru değil, bu konuda ne söyleyeceksiniz?" gibi sorular sorup gidiyorlar. Ertesi günkü gazetelerde benim fotoğrafın altında "öldürülen Sabahattin Ali'nin küçük kızı Filiz" yazısı, manşette ise "Sabahattin Ali'nin karısı Aliye Ali 'kocamın başına ne geldiyse kitapları yüzünden geldi' dedi" cümlesi. Annem panik içinde. Avukat dostumuz İsmail Hakkı Balamir bu sözleri tekzip ediyor hemen. Dostlar evde kalmamamıza karar veriyorlar. Ortalık sakinleşinceye kadar gazeteci Emin Karakuş'un evinde kalıyoruz birkaç gün.

Kapkaralık, dipsiz bir kuyuda gibiyim. Kendimi bildim bileli her akşam uyumadan önce dua ediyorum. Bu duadan annemin de babamın da haberleri yok. Yazları annemin anneannesinin Suadiye'deki evinde gaz lambası ışığında her gece bana ezberletmeye çalıştığı "Rabbi esir, velati âsir.." diye başlayan bu duayı "Allahım ne olur ben iyi bir çocuk olayım, annemi ve babamı üzmeyleyim, annem ve babam ölmesinler" diye bitiririm. Ne var ki Allah benim bu duamı kabul etmemişti işte. Dünyada en çok sevdiğim varlığı, babamı elimden almıştı. Bunda besbelli benim de suçum olmalıydı ki cezalandırılmıştım. Yeterince iyi bir çocuk olamamıştım demek ki. İnatçıydım, kıskançtım, anneme istediği kadar yardım etmiyordum ama babamın ölmesine neden olacak kadar büyük suç ne olabilirdi? Babamın ölümünü izleyen günler, haftalar, aylar ve yıllar boyu çözemediğim bu suçluluk duygusuna bir de çevrenin baskısı eklenirse o yıllar yaşanan kabusun korkunçluğu daha iyi anlaşılabilir.

Sabahattin Ali öldürüldüğüne göre suçluydu. Suçu neydi? Komünist olmak. Ben kimdim? Komünistin kızı? Kimlerle konuşuyor, hangi kitapları okuyordu bu komünistin

kızı? Komünistin kızının arkadaşı olmak da tehlikeliydi. Onu yapayalnız bırakmak, cüzamlı gibi tecrit etmek gerekiyordu.

"S. Ali'nin öldürülüşü aylarca sonra resmen açıklanınca, bütün burjuva basını en ağır karalamalar, sövgüler ve suçlamalarla Sabahattin Ali'ye saldırdı, onunla ilgili çirkin hikayeler uydurdu. Öylesine bir baskı, korku ve yıldı havası yaratıldı ki kimse Sabahattin Ali'yi savunmayı göze alamadı, gerçeği açıklayamadı.."

(Asım Bezirci, Sabahattin Ali, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, ikinci baskı 1979, s.53)

Sabahattin Ali'nin suçu ne idi? Sabahattin Ali kendi suçunu itiraf ediyor aslında öldürülmeden bir yıl önce:

"Namuslu olmak ne zor şeymiş meğer. Bir gün Almanların pabucunu yalayan ertesi gün İngilizlere takla atan, daha ertesi gün de Amerika'ya kavuk sallayan soysuzlar gibi olmak istemedik. Yalnız ve yalnız bir tek milletin önünde secdeye vardık. O da cefakeş milletimizdir. Meğer ne büyük günah işlemişiz! Kanunlu, kanunsuz baskılar altında ezile ezile pestile döndük. Bugünün itibarlı kişileri gibi, kese doldurmadık, makam peşinde koşmadık. İç ve dış bankalara para yatırmadık, han, apartman sahibi olmak, sağdan soldan vurmak ve milleti kasıp kavurmak emellerine kapılmadık. Bütün kavgamızda kendimiz için hiçbir şey istemedik. Yalnız ve yalnız bu yurdun bütün yükünü omuzlarında taşıyan milyonlarca insanın derdine derman olacak yolları araştırmak istedik. Bu ne affedilmez suçmuş meğer! Nerdeyse, yoldan geçerken mide uşakları arkamızdan bağıraraklar: "Görüyor musun şu haini! İlle de namuslu kalmak istiyor ve ahengimizi bozuyor..." Çalmadan, çırpmadan, bize ekmeğimizi verenleri aç, bizi giydirenleri donsuz bırakmadan yaşamak istemek bu kadar güç, bu kadar mihnetli, hatta bu kadar tehlikeli mi olmalıydı. Namuslu olmak ne zor şeymiş meğer! Bereket, zora katlanmasını bilen bu millet de namuslu."

(Ali Baba, 1. sayı, 25 Kasım 1947)

Bugün bu yazının altına imzasını atmaktan kaçınacak hiçbir aydın var mıdır acaba? Ne gariptir ki aradan geçen elli yılın Sabahattin Ali'nin yazdıklarını doğruladığını görüyor ve tarihin tekrarlanması hep birlikte bugün de tanık oluyoruz.

Babamı kitap okurken öldürüp (kim öldürdüyse) Kırklareli'nin Üsküp Nahiyesine bağlı Hedye köyü yoluna elli metre mesafede orman içindeki çatağa öylece bırakan katil veya

katiller, aylarca sonra bulunan tanınmaz haldeki bu cesede bir mezarı bile çok gördüler. Kemikleri bir torbaya konup oradan oraya teşhis için dolaştırıldı. Gömüldüğü yerden çıkarılıp tekrar incelendi. Sabahattin Ali'nin canını almak yetmedi, ölüsünü de rahat bırakmadılar bu gözü dönmüş vampirler ve dünyada hiç iz bırakmasın diye kemiklerini bile yok ettiler.

Ama Sabahattin Ali sanki canilerin onu mezarsız bırakacaklarını çok önceden sezmiş gibi evrendeki mekanını belirlemişti çoktan ve demişti ki:

DAĞLAR

*Başım dağ, saçlarım kardır,
Deli rüzgârlarım vardır,
Ovalar bana çok dardır,
Benim meskenim dağlardır.*

*Şehirler bana bir tuzak,
İnsan sohbetleri yasak;
Uzak olun benden, uzak,
Benim meskenim dağlardır.*

*Kalbime benzer taşları,
Heybetli öter kuşları,
Göge yakındır başları;
Benim meskenim dağlardır.*

*Yarimi ellere verin;
Sevdami yellere verin;
Yelleri bana gönderin;
Benim meskenim dağlardır.*

**Bir gün kadrım bilinirse
İsmim ağza alınırsa,
Yerim soran bulunursa;
Benim meskenim dağlardır**

(1931)

Sabahattin Ali'nin öldürülmesinden sonra çantasından çıkan özel notları, saati, gözlüğü, traş makinası, gömleği, deri ceket, kitapları ve fotoğraflar. Akşam Gazetesi, Ocak 1949 (Hıfzı Topuz'un arşivinden)

FOTOĞRAFLARLA SABAHATTİN ALİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Geniş okur kitlesi tarafından hikaye, roman ve şiirleriyle tanınan Sabahattin Ali çok yönlü, sürekli üreten ve merak eden bir insandır. Edebiyatçı-yaratıcı kişiliğinin yanında Batı Edebiyatı'nın baş eserlerini Türkçeye çevirir; gençliğinde Yozgat'ta, Konya'da, Aydın'da ortaokul ve lise öğretmenidir. 1940'ların başında Ankara Devlet Konservatuvarı'nda dünyaca ünlü tiyatro ve opera rejisörü Carl Ebert'in sağ kolu, çevirmeni ve dramaturgudur. Karısına ve kızına hastalık derecesinde düşkün bir eş ve babadır.

Gerçek bir vatanseverdir. Türkiye'nin ilk siyasi mizah gazetesi Marko Paşa'nın sahibi ve yazarıdır. 1948 yılında esrarı bugün bile çözölemeyen bir siyasi cinayete kurban giden uluslararası değerde bir sanat ve edebiyat adamıdır.

Doğayı ve insanı inceler, onları sadece kitaplarında ölümsüzleştirmez, fotoğraf makinası ile de belgeler. Bir devrin hem görsel hem düşünsel tanığıdır Sabahattin Ali. Onun objektifinden Cumhuriyet'in ilk otuz yılının Türkiye'si'ni köylüsü, kentlisi, dağları, ormanları, demiryolları, köprüleri, değirmenleri, kamyonları ile tanıyabiliriz.

Bu kitapta Sabahattin Ali'nin ve 1940'ların ilerici aydınlarının bilinmeyen pek çok yönünü hem fotoğraflardan hem de kızı Filiz Ali'nin çocukluk anılarına dayanan metninden öğreneceksiniz.

ISBN 975-570-011-0

